

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav české literatury a komparistiky

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Michaela Stará

Pojem NADĚJE v textech Václava Havla

Concept NADĚJE („hope“) in Václav Havel’s work

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 7. 8. 2016

Michaela Stará

Poděkování

Chtěla bych poděkovat doc. PhDr. Ireně Vaňkové, CSc., PhD. za její ochotu a vstřícnost při vedení práce a za inspiraci při výběru tématu.

Klíčová slova

Václav Havel, naděje, klíčová slova, kognitivní lingvistika, etnolingvistika

Keywords

Václav Havel, hope, key words, cognitive linguistics, ethnolinguistics

Abstrakt

Tato bakalářská práce zkoumá pojem NADĚJE ve vybraných textech Václava Havla za pomoci teoreticko-metodologických nástrojů kognitivní lingvistiky a etnolingvistiky. Po uvedení do základních východisek kognitivní lingvistiky je na základě analýzy dat ve slovnících zkoumán jazykový obraz naděje v češtině. Následně je věnována pozornost konceptualizaci naděje v Havlových textech, sémantickým rámcům, ve kterých naděje figuruje, a jejímu vztahu k dalším souvisejícím pojmům. Na závěr je naděje zasazena do širšího kontextu Havlova díla a jsou uvedeny důvody, proč (a nakolik) je možné ji zařadit mezi Havlova klíčová slova. Práce čerpá podněty zejména z prací Davida S. Danahera a jeho komparativních etnolingvistických analýz vybraných Havlových pojmů.

Abstract

This bachelor thesis examines the concept of hope in selected texts of Václav Havel using theoretical methodological principles of cognitive linguistics and ethnolinguistic. After an introduction to basic themes of cognitive linguistics this thesis explores the linguistic image of hope in Czech language by using dictionary data analysis. Subsequently, the focus shifts to conceptualization of hope in Havel's texts, semantic frameworks where hope features prominently, and to the relationship of hope to related concepts. In the conclusion the concept of hope is put into broader context of Havel's work. Arguments why the term hope can be counted amongst Havel's keywords are duly provided. This thesis is inspired in particular by the work of David S. Danaher and his comparative ethnolinguistic analyses of selected Havel's terms.

Obsah

1	Úvod	8
2	Teoretická a metodologická východiska	10
2.1	Kognitivní lingvistika	10
2.1.1	Americká škola	10
2.1.2	Lublinská škola	12
2.1.3	Klíčová slova	14
2.2	Kognitivní přístup v literatuře	16
2.2.1	Texty Václava Havla v perspektivě kognitivismu	17
3	Obraz naděje v jazyce	19
3.1	Etymologie	19
3.2	Významová charakteristika ve slovnících	19
3.3	Konceptualizace naděje na základě frazeologie	21
4	Naděje u Václava Havla	23
4.1	Žánry Václava Havla	23
4.1.1	Eseje	23
4.1.2	Dopisy Olze (1979–1982)	25
4.1.3	Prezidentské projevy (1990–2003)	26
4.2	Naděje: metafory a kontexty	26
4.2.1	Naděje jako vnitřní skutečnost	26
4.2.2	Naděje jako proces nebo výsledek procesu	28
4.2.3	Naděje jako energie	28
4.2.4	Naděje jako zdroj smyslu života	29
4.2.5	Zdroje naděje	29
4.2.6	Zbavenost naděje	30
4.2.7	Naděje jako spojení	32
4.2.8	Naděje jako úkol	32
4.2.9	Naděje světa	33
4.3	Užívání narativů	35

4.4	Shrnutí	35
5	Významově blízké pojmy	37
5.1	Víra	37
5.2	Smysl	39
5.3	Absolutní horizont	40
5.4	Shrnutí	41
5.5	Paralely s dalšími pojmy	42
6	Závěr	44
	Prameny	45
	Odborná literatura	48

1. Úvod

Zkoumání pojmu NADĚJE v Havlových textech si klade za cíl určit, zda je možné naději považovat za jedno z Havlových klíčových slov, tedy zda jde o pojem centrální, jehož analýza přináší zajímavý a důležitý vhled do Havlova myšlení. Mezi Havlovými pojmy/slovy se objevuje několik takových, které by za klíčové označil pravděpodobně každý, kdo je alespoň trochu obeznámen s jeho dílem. Jedná se např. o výrazy *svědomí*, *identita*, *odpovědnost* či *totalita*. Naděje se na první pohled nejeví jako zvláště významově zatížený výraz, podrobnější zkoumání však může prokázat opak.

První kapitola je věnována uvedení do kontextu kognitivní lingvistiky a etnolinguistiky. Zaměřuje se na dva základní kognitivnělingvistické směry, americký a polský. V rámci amerického přístupu je věnována pozornost převážně Lakoffově a Johnsonově pojetí konceptuálních metafor, které hraje důležitou roli v následujících kapitolách. Zvláštní důraz je kladen na pojetí klíčových slov u Anny Wierzbické a specifickému rozpracování tohoto pojetí u Davida S. Danahera, který aplikuje kulturně pojatý model Wierzbické na výhradní oblast textů Václava Havla. Ve svých studiích klíčových slov se Danaher zabývá mimo jiné Havlovým pojetím svědomí, (ne)klidu, domova, lidskosti, transcendence či duchovnosti. Nakonec je reflektován přínos kognitivistického přístupu ke studiu literatury. Umělecké texty mohou sloužit nejen jako doklad konotací pro lingvistické bádání, mohou se stát také jeho hlavním objektem a kognitivismus pak jednou z metod, kterými lze k literárním dílům přistupovat.

Druhá kapitola se věnuje jazykovému obrazu naděje v češtině. Využívá přitom etymologické, výkladové a frazeologické slovníky, pro zjišťování různých sémantických okruhů výrazu *naděje* je využit Tezaurus jazyka českého. Východiskem pro toto zkoumání je předpoklad, že pojetí naděje v běžném jazykovém úzu je důležitým pozadím pro zkoumání významových specifik v Havlových textech a že bez znalosti této báze by byl vzniklý obraz neúplný.

Třetí kapitola začíná charakteristikou těch Havlových žánrů, které byly vybrány pro významovou analýzu. Mezi zkoumané texty jsou zahrnuty jeho eseje, dopisy z vězení zařazené do knihy *Dopisy Olze* a prezidentské projevy. Básně a divadelní hry byly vynechány z důvodu, že se jedná o umělecké texty, které reprezentují Havlovo myšlení pouze nepřímou a jejich analýza by vyžadovala jiný přístup než ostatní materiál. Vybrané

texty pokrývají období 1953–2003, tedy padesát let Havlova života. Z toho důvodu je pokládám za dostatečně reprezentativní i bez zařazení divadelních her, které obvykle leží ve středu zájmu o Havlovo dílo.

V rámci žánrové charakteristiky je také poukázáno na některé specifické strategie, které Havel používá napříč svými žánry.

Jádro práce tvoří interpretace Havlova pojetí naděje na základě vybraného korpusu textů. Předmětem zkoumání jsou sémantické prvky, které mají podíl na konceptualizaci naděje, pozornost je věnována použitým metaforám a širším sémantickým kontextům, ve kterých se naděje vyskytuje. Vzniklý konceptuální obraz je porovnán s obrazem naděje v běžném jazyce, který je naznačen ve druhé kapitole. Zjištěný významový posun a zdůrazňování či potlačování určitých sémantických prvků ukážou, že Havlovo přerámování pojmu není náhodné a že je odrazem některých základních motivů jeho myšlení, které se projevují také ve strukturaci mnoha jiných pojmů.

V poslední kapitole je naděje zkoumána ve vztazích k významově blízkým výrazům *víra*, *smysl* a *absolutní horizont*. Ty jsou zde na základě Havlových textů (zejména *Dopisů Olze*) také zběžně charakterizovány. Následně jsou porovnány způsoby konceptualizace naděje a několika dalších klíčových slovy, jejichž analýzu provedl ve svých pracích David Danaher. Na základě toho jsou v závěru formulovány některé základní strategie, které Havel používá při rámcování pojmů.

2. Teoretická a metodologická východiska

2.1 Kognitivní lingvistika

Vznik kognitivního přístupu k jazyku se obvykle datuje do počátku 80. let 20. století. Je součástí širšího pole kognitivních věd, které se zabývají procesy probíhajícími v lidské mysli. Kognitivní lingvistika se tedy zajímá o jazyk jako součást těchto poznávacích procesů, zkoumá způsoby, jakými se jazyk podílí na našem rozumění světa. Jde o disciplínu hraniční, která stírá rozdíl mezi jazykovými a nejazykovými jevy.¹ V jejím rámci lze rozlišit dva hlavní proudy: americkou tradici kognitivní lingvistiky a polskou lublinskou školu.

2.1.1 Americká škola

Mezi hlavní témata americké větve kognitivní lingvistiky (nejvýrazněji reprezentované Georgem Lakoffem a Marcem Johnsonem) patří pojetí metafory jako základu konceptuálního systému, zkoumání způsobů naší kategorizace skutečnosti a důraz na zásadní roli tělesnosti (a s tím související prostorové orientovanosti) v našem chápání a prožívání světa.² Účelem zkoumání jazyka je pochopení procesů probíhajících v lidské mysli.

Kategorizace

Porozumění tomu, jak kategorizujeme skutečnost, je považováno za naprosto zásadní pro porozumění našemu myšlení. Klasická teorie chápala kategorie jako uzavřené nádoby – jednotlivé věci se pak nacházely buď uvnitř, nebo vně. Byly také považovány za něco abstraktního, co je definováno typickými vlastnostmi jejich členů. Kognitivní

¹NEBESKÁ, I. A. K.: *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*, Praha, Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum 2005, 343 stran, Učební texty Univerzity Karlovy v Praze, s. 21.

²VANĚKOVÁ, I.: *Nádoba plná řeči: (člověk, řeč a přirozený svět)*, Praha, Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum 2007, 312 stran, Učební texty Univerzity Karlovy v Praze, s. 46.

vědy tento přístup značně přehodnotily. Schéma nádoby bylo nahrazeno schématem centrum–periferie. V centru kategorie stojí tzv. prototyp, tedy nejlepší příklad. Periferie je místem, kde dochází k prolínání s kategoriemi jinými, hranice mezi nimi tedy nejsou ostré (jako v případě kategorie-nádoby). Druhým důležitým poznatkem kognitivního myšlení je pak závislost kategorií na kultuře a specificky lidských předpokladech (tělesnost, schopnost různých druhů mentálních úkonů).³

Metafory

Tradiční pojetí metafor jako neobvyklého jazykového pojmenování, které je užíváno zejména v oblasti uměleckých textů, je v rámci kognitivní lingvistiky výrazně přehodnoceno. Metafora již není chápána pouze jako jazykový jev, stojí v základu našeho konceptuálního systému. Ten si běžně neuvědomujeme, můžeme jej však zkoumat prostřednictvím jazyka. Lakoff a Johnson rozlišují tři základní typy konceptuálních metafor:

• Strukturní metafora

V tomto případě je jeden pojem strukturován na základě jiného pojmu. V procesu mapování se přenáší struktura zdrojové oblasti do oblasti cílové díky korespondencím mezi nimi. Zdrojová oblast obvykle vychází ze zkušenosti, která je konkrétní, zakotvená v tělesnosti, cílová oblast je proti tomu abstraktní (např. emoce, intelektuální procesy) a její vyjádření by bylo bez použití metafor obtížné či nemožné.⁴

• Orientační metafora

Orientační metafory mají svůj základ v zakotvení lidského těla v prostoru a fungují jako organizační princip celého systému pojmů. Mezi základní orientační metafory patří opozice nahoru-dolů, dovnitř-ven, vpředu-vzadu, směrem k – pryč od, hluboký-mělký, centrální-periferní. Pojem šťastný je například orientován nahoru na základě fyzické báze, kterou je v tomto případě vzpřímený postoj doprovázející pozitivní citový vztah. Kromě fyzické zkušenosti jsou však orientační metafory založeny také na zkušenosti kulturní, mohou se tedy mezi jednotlivými kulturami lišit. Důležitá je koherence uvnitř

³Srov. LAKOFF, G.: *Ženy, oheň a nebezpečné věci: co kategorie vypovídají o naší mysli*, přel. D. Lukeš, Praha, Triáda 2006, 655 stran, s. 20–21

⁴VAŇKOVÁ, I.: *Nádoba plná řeči: (člověk, řeč a přirozený svět)*, cit. d. (pozn. č. 2), s. 69.

systemu – orientace pojmu dobrý směrem nahoru určuje tento směr jako pozitivní, což je v souladu s dalšími pojmy, které jsou situovány nahoře (štěstí, zdraví, morálnost apod.). Koherence systému je také jedním z důvodů, proč volíme pro konkrétní metaforu určitou fyzickou a kulturní bázi a ne jinou.⁵

• Ontologická metafora

Tento typ metafor je založen na zkušenosti s fyzikálními objekty a látkami, která je aplikována na abstraktní jevy. Umožňují zacházet s jednotlivými částmi naší zkušenosti jako s diskretními jednotkami, které můžeme kategorizovat, kvantifikovat a odkazovat na ně. Události a činnosti jsou konceptualizovány jako objekty, děje jako substance, stavy jako nádoby. Do ontologických metafor patří také personifikace, tedy nahlížení fyzického objektu jako lidské bytosti (přičemž v různých případech se ke konceptualizaci využívají různé aspekty pohledu na člověka).⁶

2.1.2 Lublinská škola

Nezávisle na americkém bádání se začal v 80. letech 20. století rozvíjet v polském Lublinu kognitivnělingvistický směr, který se zabývá jazykovým obrazem světa sdíleným v rámci určitého kulturně-jazykového společenství. Základní předpoklady sdílí s kognitivismem americkým: důraz na tělesnost, pojmové metafory a kategorizaci na základě prototypu/stereotypu. Místo zkoumání procesů v mysli jednotlivce se však soustředí na mysl kolektivní.⁷

Jazykový obraz světa

Pojem jazykového obrazu světa, centrální pro polskou kognitivní lingvistiku, je založen právě na posunu zájmu směrem ke kulturní funkci jazyka. Vychází z předpokladu, že na základě jazyka lze „zjišťovat, jak dané společenství konceptualizuje, prožívá, hodnotí a sdílí svět, v jakých souřadnicích mu rozumí, jaké jsou základy jeho kultury.“⁸ Hlavním předmětem jeho zájmu je přirozený jazyk, který koresponduje se

⁵ LAKOFF, G. A. M. J.: *Metafory, kterými žijeme*, přel. M. Čejka, Brno, Host 2014, 284 stran, 2. vydání, s. 31.

⁶ Tamtéž, s. 39–42.

⁷ VAŇKOVÁ, I.: *Nádoba plná řeči: (člověk, řeč a přirozený svět)*, cit. d. (pozn. č. 2).

⁸ Tamtéž, s. 58.

zkušeností přirozeného světa (často bývá v rozporu s obrazem „vědeckým“). Obraz světa spojený s tímto jazykem je naivní, vychází z perspektivy „obyčejného člověka“, jde o „vztah ke světu postavený daleko spíše na smyslovém nazírání než na teoretickém uvažování, projevuje se v něm pragmatičnost, smysl pro praktickou užitečnost a vůbec orientace na životní praxi.“⁹ Má také výrazný hodnotící charakter.

Jazykový obraz světa je možné rekonstruovat na základě studia jazyka samého (tzn. gramatiky, slovtvorby, lexikálních významů, frazeologie apod.) a na základě nejrozličnějších typů textů. Častým zdrojem materiálu jsou texty umělecké a folklorní, je však možné zkoumat i texty, které podávají specifický jazykový obraz světa (vědecké, publicistické, reklamní apod.).¹⁰ Jsou-li předmětem zájmu texty jediného autora, může být výsledkem zajímavý vhled do jazykového obrazu světa konkrétního jednotlivce.

Antropocentrismus

Jazykový obraz světa je založen na antropocentrismu. Znamená to především, že perspektiva našeho pohledu na svět je určena naším fyzickým tělem a jeho ukotveností v prostoru, což jsou teze, na které klade důraz také americká větev kognitivní lingvistiky. Tím se však jazykový antropocentrismus nevyčerpává. Jeho projevem je např. také velké množství lexikálních jednotek vztahujících se k člověku, vnímání lidské bytosti jako nejvyšší hodnoty (v opozici ke zvířatům), vyjádření prostorových vztahů, kvantit a míry pomocí názvů lidského těla (mít něco po ruce, jít rovnou za nosem, mít něčeho po krk) či antropomorfismus (polidšřování zvířat, předmětů apod.).¹¹

Etnolingvistika

Důraz na kulturní funkci jazyka a zájem o zkoumání folklorních textů vedl v rámci lublinské školy k ustavení specifického oboru etnolingvistiky.¹² Jerzy Bartmiński vymezuje pět obecných výchozích tezí současné etnolingvistiky: Jedná se o lingvistický směr, nikoli interdisciplinární obor. Předmětem zkoumání jsou všechny variety národního jazyka, nejen dialekty a lidová tradice. Cílem etnolingvistiky je rekonstrukce

⁹VAŇKOVÁ, I.: *Nádoba plná řeči: (člověk, řeč a přirozený svět)*, cit. d. (pozn. č. 2), s. 59.

¹⁰Tamtéž, s. 60.

¹¹NEBESKÁ, I. A KOL., cit. d. (pozn. č. 1), s. 60–64.

¹²VAŇKOVÁ, I.: *Inspirace z Lublinu*, in Saicová Římalová L. (ed.), *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II.*, Praha, Univerzita Karlova v Praze – Filozofická fakulta 2007, s. 11.

kultury z perspektivy prožívajícího subjektu a způsob, jakým nositelé této kultury konceptualizují svět pomocí jazyka. Pracuje při tom s pojmy stereotypu a jazykového obrazu světa. Jejím zdrojem je současný i historický materiál – ten zahrnuje nejen jazyková data, ale i údaje mimojazykové.¹³

Snahu o rekonstrukci lidového pohledu na člověka a na svět představuje *Slovník lidových jazykových stereotypů*, vydaný roku 1980. Ten využívá jako nástroj k popisu významu tzv. kognitivní definice, jejichž cílem je „zahrnout všechny vlastnosti, které byly ustáleny v procesu konceptualizace světa mluvčími určitého jazyka“.¹⁴ Pracují tedy s širším pojetím významu, do něhož jsou zahrnuty také vlastnosti, které se podílejí na utváření kulturních konotací.

2.1.3 Klíčová slova

Ve své monografii *Understanding Cultures through Their Key Words*¹⁵ se Anna Wierzbicka zabývá konceptem klíčových slov ve vztahu k různým kulturně-jazykovým společenstvím. Jako klíčová označuje ta slova, která jsou pro určité společenství zvláště důležitá, a jejichž analýza může být jedním z účinných nástrojů umožňujících zajímavý vhled do dané kultury (např. z hlediska hodnotové hierarchie).¹⁶ Podle Wierzbické neexistuje jasná a objektivní metoda, kterou by bylo možné tato slova ve vybraném jazyce identifikovat. Také o nich nelze uvažovat jako o uzavřeném a konečném souboru. Identifikovat určité slovo jako klíčové je možné na základě několika základních kritérií:

1. Jedná se o frekventované, běžně užívané slovo, ne o okrajový výraz.
2. Má důležité postavení v rámci určité sémantické oblasti (např. emoce, morální soudy apod.); Irena Vaňková zdůrazňuje také důležitost provázanosti s jinými

¹³BARTMIŃSKI, J.: *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*, Praha, Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum 2016, 168 stran, s. 33–34.

¹⁴Tamtéž, s. 27.

¹⁵WIERZBICKA, A.: *Understanding cultures through their key words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*, New York, Oxford University Press 1997, 328 stran.

¹⁶Irena Vaňková namítá, že by bylo vhodnější mluvit spíše o klíčovém pojmu než o klíčových slovech. Srov. VAŇKOVÁ, I.: Budťe v pohodě! (Pohoda jako české klíčové slovo), in Vaňková, I. a Pacovská J. (eds.), *Obraz člověka v jazyce*, Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a literární vědy 2010, s. 31–63

pojmy této oblasti a také kompatibilitu s určitými gramatickými jevy a jevy v rovině řečových aktů a pragmatiky.¹⁷

3. Je jádrem frazeologických výrazů.
4. Vyskytuje se v příslovích, rčeních, názvech populárních písní, v titulech knih apod.

Samotný výběr slova, které bude zkoumáno, je však podle Wierzbické záležitostí jisté inspirace a oprávněnost (či neoprávněnost) výběru se ukáže až po provedení analýzy. Slovo je označeno za klíčové na základě toho, že poskytuje podstatný vhled do dané kultury, umožňuje z určitého úhlu „interpretovat mentalitu daného společenství.“¹⁸ Důležité je nezkoumat slovo jako izolovanou lexikální jednotku, ale vnímat jej jako ohnisko určité kulturní domény, ve kterém toto slovo (resp. pojem) figuruje jako organizační princip a poskytuje dané doméně strukturu a koherenci. Často takové slovo prostupuje napříč různými doménami.¹⁹

David Danaher navrhuje aplikaci konceptu klíčových slov také na oblast literatury. Je možné hledat klíčové pojmy jak v jednotlivých dílech, tak také v rámci celého díla daného autora. Danaher se odvolává na Marka Edmundsona, který zdůrazňuje důležitost klíčových pojmů ve filosofii.²⁰ Určení těchto pojmů u jednotlivých filosofů je důležité jednak kvůli tomu, abychom mohli sledovat jejich vývoj v čase a vzájemné vztahy, do kterých tyto pojmy mezi sebou vstupují, jednak z hlediska jejich zařazení do širšího kontextu filosofické tradice a možnosti porovnání sémantické potence těchto pojmů mezi různými mysliteli.

Danaher se zabývá některými klíčovými slovy Václava Havla (např. svědomí, klid, duchovnost, lidskost) zejména z hlediska jejich překladu do angličtiny. Snaží se ukázat odlišnou „významovou zatíženost“ těchto slov pro čtenáře originálního českého textu a pro čtenáře anglického překladu. Zdůrazňuje přitom roli, kterou hrají v takovém zkoumání etnolingvistické metody:

¹⁷VAŇKOVÁ, I.: Vaňková, I. a Pacovská J. (eds.), *Obraz člověka v jazyce*, Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a literární vědy [2010], cit. d. (pozn. č. 16), s. 42.

¹⁸Tamtéž, s. 31–63

¹⁹WIERZBICKA, A., cit. d. (pozn. č. 15), s. 16.

²⁰Srov. DANAHER, D. S.: *Číst Václava Havla*, přel. S. Segi, Praha, Argo 2016, 285 stran, s. 212

Ukáže se, že konvencionalizované významy Havlových klíčových slov v českém jazyce jsou živnou půdou – půdou, která v angličtině zdaleka není stejně „živná“ – pro způsob, jakým je význam těchto slov rozšířen. Havel tato slova přetváří v nepostradatelné stavební jednotky svého obecnějšího úsilí porozumět identitě moderního člověka a roli, kterou v rámci tohoto procesu hraje transcendence. Etnolingvistická analýza konvencionalizovaného významu Havlových klíčových slov poskytuje nezbytný výchozí bod pro naše úvahy o vzniku a utváření jejich významů. Abychom porozuměli pojmovému významu, který je výsledkem této transformace, je třeba nejprve prozkoumat jejich již ustálený význam, přičemž ustálená sémantika slov je právě to, co se etnolingvistika snaží odhalit a popsat.²¹

Z úryvku je patrné, že porovnání významu slov v textech konkrétního autora s významem konvencionalizovaným je produktivní (nebo dokonce nezbytné) také v rámci jednoho jazyka, nejen při komparativní analýze.

2.2 Kognitivní přístup v literatuře

Umělecké texty mohou kognitivně orientovaným lingvistům sloužit jako významný materiál pro doklad konotací. Irena Vaňková²² ukazuje, že mnohdy je dokonce nutné obrátit se k uměleckým textům, neboť v rovině jazyka odpovídající evidence chybí. Jako příklad udává konotace spojené s výrazem *modrý*. Jazykový materiál postihuje např. význam „zjevně pociťující zimu“, ale již neobsáhne význam „emocionální distance“, který je však dobře doložitelný právě na příkladech různých uměleckých textů. Na námitku, že umělecký text je sférou zvláštního užívání jazyka a není tudíž vhodný pro jazykovědná zkoumání, lze odpovědět tak, že pro jeho pochopení je nutné, aby alespoň část jazykového společenství textem předkládané konotace sdílela.

Odlišným přístupem je pak využití kognitivnělingvistických nástrojů jako jedné z možných metod zkoumání uměleckého díla. Právě z tohoto pojetí vychází David DanaHER při své analýze klíčových slov Václava Havla. Etnolingvistická analýza, respektující literaturu v její svébytnosti, může být podle něj cenným příspěvkem k literárně-

²¹DANAHER, D. S., cit. d. (pozn. č. 20), s. 218.

²²NEBESKÁ, I. A KOL., cit. d. (pozn. č. 1), s. 90.

kritickému dialogu: jestliže je jednou z hlavních funkcí literatury ozvláštnění, ukazování známých skutečností z nového úhlu pohledu, jeví se jako užitečné nejdříve prozkoumat běžné chápání těchto skutečností, které se literatura snaží přerámovat.²³

Kognitivní lingvistika se snaží zrekonstruovat, jakým způsobem se díváme na svět – proč kategorizujeme skutečnost určitým způsobem, jak konceptualizujeme nejružnější jevy apod. Toto jsou témata, která zajímají také poezii, ovšem z jiného hlediska – básnický text se často snaží nikoli zachytit, ale naopak narušit a zpochybnit naše běžné chápání skutečnosti: „Ukazuje se tu (třeba prostřednictvím navržení jiné, nové, básnické kategorizace a konceptualizace) dvojznačnost a paradoxnost světa (resp. běžného pohledu na svět). V takových básnických reflexích se (na pozadí pevného ukotvení tematizovaných skutečností v jazykovém obrazu světa) s představovými schémata a pevně danými konotacemi nějak pracuje, převrací se, přeskupují, aktualizují.“²⁴ Kognitivně zaměřené myšlení tedy sdílí s poezií (a literaturou obecně) mnohé a může vnést do tradičního uvažování o literatuře nové podněty.

2.2.1 Texty Václava Havla v perspektivě kognitivismu

Předmětem analýzy Havlových textů jsou pouze jeho „neumělecká“ díla, nikoli poezie nebo divadelní hry, u kterých by se dalo předpokládat potvrzení tezí o rekonceptualizaci a rekategorizaci představových schémat. Domnívám se však, že Havlovy eseje či projevy jsou z tohoto hlediska neméně zajímavé. DanaHER²⁵ mluví o Havlovi jako o autorovi, který se snaží o významové přerámování mnohých běžných, často nereflektovaně užívaných výrazů (např. totalita, ideologie, disidentství, politika, demokracie apod.). Havlovy sémantické analýzy těchto výrazů upozorňují na neadekvátnost běžných definic a zasazením do jiného významového rámce zdůrazňují aspekty, které zůstávají konvenčním vnímáním nepovšimnuty. Podle DanaHERa se dá obecné schéma Havlova postupu vyjádřit tak, že vyzývá k opuštění příliš specifických či technických definic a směřuje čtenáře k fundamentálnější, existenciálně založené interpretaci. Havlův zájem o jazyk (a odpor k neživotným frázím) se implicitně projevuje v jeho divadelních hrách, explicitně se na toto téma vyjadřuje např. v projevu *Slovo o slově*:

²³GLAZ, A., DANAHER, D. a LOZOWSKI, P.: *The Linguistic Worldview: Ethnolinguistics, Cognition, and Culture*, Volume 1, Londýn, Versita 2013, 492 stran, s. 95.

²⁴VAŇKOVÁ, I.: *Nádoba plná řeči: (člověk, řeč a přirozený svět)*, cit. d. (pozn. č. 2), s. 82.

²⁵DANAHER, D. S.: Framing Václav Havel, in *Slovo a smysl*, 2007, s. 37.

Ať už si to uvědomujeme či nikoliv, ať už si to vysvětlujeme jakkoliv, jedno se zdá být zřejmé: že na světodějnou moc svého slova odvždycky – a v jistém smyslu právem – věříme [...]. Co chci říct: slovo je úkaz tajemný, mnohoznačný, ambivalentní, zrádný. Může být paprskem světla v říši tmy, jak kdysi nazval Bělinskij Ostrovského Bouři, ale může být i smrtonosným šípem. A co je nejhorší: může být chvíli tím a chvíli oním, může být dokonce obojím současně! [...]. Podezřívavostí ke slovům se dá rozhodně zkazit méně než přemrštěnou důvěrou v ně. Ostatně není přesně to – podezřívavost ke slovům a jejich usvědčování z hrůzy, která v nich může nenápadně dřímat – nejvlastnějším posláním intelektuála? [...]. Tím vším poučení, měli bychom všichni a společně bojovat proti pyšným slovům a vnímavě pátrat po kukačcích vejcích pýchy ve slovech zdánlivě pokorných. To není, jak zřejmo, úkol zdaleka jen lingvistický. Jako výzva k odpovědnosti za slovo a ke slovu je to úkol bytostně mravní.²⁶

Tento úryvek, ilustrující Havlův nesamozřejmý přístup k našemu zacházení se slovy, může být ostatně sám příkladem jistého přerámování, a to právě způsobem, který naznačuje Danaher: slova (a jejich užívání) jsou nově nazírány jako etický fenomén, čímž se jejich zkoumání stává úkolem každého člověka (a intelektuálů obzvlášť), nikoli jen specializovaných odborníků.

²⁶HAVEL, V.: Slovo o slovu, [online], 1989, Dostupné na: https://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157102 – cit. 23. 7. 2016.

3. Obraz naděje v jazyce

Specifičnost chápání určitého pojmu v konkrétních textech lze ukázat pouze na pozadí jeho užití v přirozeném jazyce. Vyhledání významových konotací výrazu *naděje* na základě materiálu získaného z jazykových slovníků tedy poslouží jako základ pro pozdější analýzu pojmu v Havlových dílech.

3.1 Etymologie

Výraz *naděje* má všeslovanský základ. Je odvozen od slovesa *nadíti se*, které je derivátem *díti*. Původní význam tohoto slovesa byl „položiti, klásti někam, umístiti“, později se vyvinul k současnému „konati, činiti“. Význam „doufati“ je možné pochopit na základě přenesení „pokládati“ - „mysliti“, Machkův slovník uvádí příklad věty „Je lepší, než jsem v něho kladl = v něho nakladl = se do něho nadál.“²⁷

3.2 Významová charakteristika ve slovnících

Staročeský slovník uvádí u výrazu *naděje* tři významy: 1. „očekávání něčeho žádoucího“: *naděju jmieti, vzieti*; „doufat (v něco)“, 2. „spoléhání na někoho n. na něco, důvěra v někoho (v něčí pomoc, ochranu ap.)“: *naděju jmieti, klásti, pokládati*; „skládat naději, doufat v někoho, spoléhat se na někoho (na něco)“, 3. „předmět něčí naděje, nač se někdo spoléhá“. *Jungmannův slovník*²⁸ uvádí u hesla *naděje* pouze jeden význam: čáka, doufanlivost, doufání. Pojímá tedy naději pouze jako stav, nikoli jako předmět očekávání.

*Příruční slovník jazyka českého*²⁹ (PSJČ), *Slovník spisovné češtiny pro školu a*

²⁷MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha, Československé akademie věd 1957, 627 stran.

²⁸JUNGSMANN, J.: *Slovník Česko-německý*, Díl 2., K–O. 2. nezm. vyd., Praha, Academia 1990, 1031 stran, s. 548.

²⁹Příruční slovník jazyka českého, [online], Ústav pro jazyk český, v. v. i., 2007–2008, Dostupné na: [URL: http://psjc.ujc.cas.cz/](http://psjc.ujc.cas.cz/) – cit. 20. 7. 2016.

*veřejnost*³⁰ (SSČ) a *Slovník spisovného jazyka českého*³¹ (SSJČ) uvádějí dva významy, na kterých se v zásadě shodují: 1. „stav očekávání, doufání, důvěry ve splnění něčeho příznivého“ (PSJČ), „očekávání, že nastane něco příznivého, důvěra v něco příznivého; doufání“ (SSJČ), „víra, důvěra v něco příznivého“ (SSČ) – zde je definice úspornější a oproti předchozím vynechává doufání a očekávání. 2. „Předmět očekávání, osoba n. věc, od níž něco očekáváme, na níž stavíme“ (PSJČ), „kniž. osoba, zř. věc, od níž se něco očekává“ (SSJČ), „osoba (osoby), událost ap., o kt. se věří, že splní příznivé očekávání“ (SSČ). Pouze v případě SSJČ je tento druhý význam pocíťován jako knižní.³²

*Tezaurus jazyka českého*³³ uvádí pod heslem *Naděje* sedm souvisejících významových oblastí. Uvádím zde jejich kompletní přehled – bude tak možné lépe ukázat, které významové rysy pojmu *naděje* Havel zdůrazňuje a které naopak potlačuje (či zcela odmítá).

Do nejbližšího významového okruhu výrazu *naděje* jsou zařazeny následující výrazy: doufání, vyhlídka, vyhlídky do budoucnosti, růžové vyhlídky, výhled do budoucnosti, dobré vyhlídky, auspicie, perspektiva, nové perspektivy, příznivé prospekty, čaka, šance, ctižádost, ambice, vysoké ambice, značné ambice, aspirace, vysoké aspirace, vysoké cíle, velké plány, velké naděje. U mnohých výrazů je zdůrazněn volní aspekt, snaha něco významného dokázat.

Kategorie *důvěra v budoucnost* zahrnuje výrazy reprezentující mínění, že naděje budou naplněny: *víra, přesvědčení, důvěryplnost, doufanlivost, spoléhání, optimismus*.

Výrazy ve významové oblasti *očekávání* implikují předjímání budoucího na základě (racionálního) zhodnocení přítomnosti: domněnka, domnění, předpoklad, odhad, předjímání, předjetí, předvídání, expektance, supozice, konjektura, presumpce, anticipace budoucnosti.

Významový okruh *sen* naopak zahrnuje spíše výrazy značící nereálné naděje a/nebo výrazy akcentující silný emocionální vztah k předmětu těchto nadějí: *velký sen, zbožné*

³⁰FILIPEC, J. A. K.: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*, Praha, Academia 2005, 647 stran, 4. vydání, s. 194.

³¹Slovník spisovného jazyka českého, [online], Ústav pro jazyk český, v. v. i., 2011, Dostupné na: <http://ssjc.ujc.cas.cz/> – cit. 20. 7. 2016.

³²HAVEL, V.: *Odpovědnost jako osud*, [online], 1983, Dostupné na: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157389 – cit. 1. 7. 2016.

³³KLÉGR, A.: *Tezaurus jazyka českého: slovník českých slov a frází souznačných, blízkých a příbuzných*, Praha, Nakl. Lidové Noviny 2007, 1189 stran, s. 439.

přání, toužebné přání, touha, tužba, žádost, desiderium, snění, vysněná představa, vidina, mámivá vidina, vzdušné zámky, země zaslíbená, fantazie, utopie, iluze, chiméra.

Výrazy spadající pod významovou oblast *příslib* mají pozitivní konotace a povětšinou odkazují na změnu stavu k lepšímu očekávanou na základě příznivých znamení: *záblesk naděje, jiskra naděje, paprsek naděje, světlo v temnotách, lux in tenebris, tušení, náznak, nápoděť, předzvěst, předznamenání, dobré znamení, slibné znamení, příznivé auspice, blýskání na lepší časy, červánky nové doby, jaro nadějí, přípověď lepší budoucnosti.*

Poslední dvě kategorie označují osoby a spadají tak pod druhou slovníkovou definici. První z nich, *nadějný člověk*, zahrnuje poměrně různorodou škálu výrazů: *naděje národa, favorit, černý kůň, snaživce, ctižádostivec, horlivec, aspirant, perspektivní uchazeč, adept, čekatel, kandidát, spoluuchazeč, konkurent, soupeř.*

Druhá kategorie, *snílek*, má spíše negativní zabarvení. Spadají sem převážně výrazy označující člověka odtrženého od reality: *snivec, fantasta, blouznivec, blouznil, utopista, Don Quijote; mimo toto vymezení pak stojí výrazy vizionář a optimista.*

3.3 Konceptualizace naděje na základě frazeologie

Naděje je jako abstraktní pojem často konceptualizována jako nějaké konkrétní. Na základě výrazů z frazeologických slovníků je možné vyčlenit několik základních metafor, které se v konceptualizaci naděje často uplatňují (seznam není vyčerpávající a jistě by bylo možné dohledat i jiné, ovšem méně produktivní typy metaforizace).

NADĚJE JE VĚC

Tuto metaforu lze považovat za nejproduktivnější, objevuje se ve velkém množství běžně užívaných frazémů. *Naději* je možné *dávat, poskytnout, brát, vzít, dostat, nabýt, mít (na/v něco/někoho), ztratit, pozbýt*, dále můžeme *zbavit někoho (poslední) naděje, dělat si naděje, vkládat naděje v něco (nebo někoho), vzdát se/zanechat naděje, patří sem také výraz pevná naděje.*

NADĚJE JE ŽIVÝ ORGANISMUS

Personifikace naděje se objevuje ve výrazech *Naděje umírá poslední, pohřbít své naděje na něco, probudit naději*, naděje může také *žít, ožít, vzrůst, zklamat/zmýlit někoho*, je popisována jako *šťastná, blahá, krásná*. Do této skupiny spadá také specifitější metafora ROSTLINY, jejímž příkladem jsou výrazy *planá naděje* či *podřatá naděje*, Jungmannův slovník uvádí také přirovnání „*Ta naděje se jim brzo jako ostový květ rozvěje*“.

NADĚJE JE SVĚTLO

Tato konceptualizace souvisí s vnímáním naděje jako pozitivního jevu. Vyskytuje se např. ve výrazech *záblesk naděje, jiskra naděje, paprsek naděje, svítla mu naděje*.

NADĚJE JE TEKUTINA

Do této kategorie spadají výrazy *vlít někomu naději do žil, kapka naděje*, Jungmannův slovník udává také výraz „*zle jest v cizí naději hrách vařiti*“ (případně „*v cizí naději hrachu nevař (nemáš-li doma slanin, nemáš-li ho čím omastiti)*“).³⁴

NADĚJE JE JÍDLO

Naděje jako pokrm se objevuje ve výrazech *živit se nadějí, být krmen nadějí, sladká naděje*.

NADĚJE JE NÁDOBA

Naděje může být také nádoba, v níž se člověk nalézá: *být v naději, žít v naději*.

³⁴JUNGSMANN, J., cit. d. (pozn. č. 28), s. 548.

4. Naděje u Václava Havla

4.1 Žánry Václava Havla

Před samotnou analýzou textů je užitečné určit některé základní charakteristické znaky vybraných žánrů a poukázat na jejich společné rysy. Východiskem bude studie Davida Danahera o žánrech Václava Havla.³⁵

4.1.1 Eseje

Raná tvorba: 50. a 60. léta

Eseje z let 1953–1969 jsou součástí třetího svazku *Sebraných spisů Václava Havla*. Jakkoli se jedná o juvenilní texty, předjímají v mnohém motivy, které se objevují i ve zralejší autorově tvorbě. Jiří Cieslar k tomu poznamenává: „jako by jejich tvůrce snad ani nepoznal dětství a strmější zrání. Od prvních textů se nacházíme už na docela jeho, totiž bezmála hotové a již v sedmnácti letech zralé půdě [. . .] Jako by říkal výslovně: zde jsem, na počátku, a mezi řádky, bezděčně dodával: již v úhrnu!“³⁶ Havel se v těchto esejích zabývá převážně uměleckou kritikou, přičemž jeho záběr je značně široký: píše o literatuře, fotografii, výtvarném umění, filmu i divadlu. Společným znakem těchto textů je zasazování dílčích jevů do širšího rámce, snaha o odhalení obecnějšího principu, ke kterému odkazují. Příkladem může být Havlova analýza filmového gagu z roku 1963, v níž se gag stává „vzorem existenciální katarze“.³⁷ Danaher také upozorňuje na Havlovo boření hranic mezi uměním a každodenním životem a na jeho vnímání umění jako základu „pro osobní a společenskou identitu“.³⁸

³⁵DANAHER, D. S., cit. d. (pozn. č. 20), s. 27–81.

³⁶CIESLAR, J.: Začátky Václava Havla, in Špirit M. (ed.), Čtení o Václavu Havlovi: autor ve světle literární kritiky, Praha, Institut pro studium literatury 2013, s. 128.

³⁷DANAHER, D. S., cit. d. (pozn. č. 20), s. 34.

³⁸Tamtéž, s. 33.

Období let 1970 – 1989³⁹

Eseje z období normalizace jsou chápány převážně jako politické texty, představující Havla v roli disidenta analyzujícího mechanismy totalitní ideologie. Vzhledem k autorově specifickému pojetí politiky však nejde o politické texty v tradičním slova smyslu, představují spíše „jakýsi svébytný politicko-morální diskurs s vlastní poetikou“.⁴⁰

Havlovy eseje jsou úzce spjaty s jeho dramatickou tvorbou. Témata zůstávají stejná, liší se jen způsob jejich zpracování. Jan Vladislav v této souvislosti mluví o dvou různých úhlech pohledu: „Ve hrách jsou základní témata nazírána jakoby zevnitř, v esejích jsou analyzována spíše zvenčí v jakési klinické úvaze, která je ale zároveň naléhavou výzvou k mravnímu obrození.“⁴¹ Danaher pak akcentuje rozdíl mezi chápáním, které je doménou divadelních her, a vysvětlováním,⁴² které je charakterističtější pro Havlovy eseje. Časté užívání metafor, rétorických figur, narativů a výrazných ústředních obrazů posiluje i v rámci esejů mód „chápání“. Podle Danahera je to Havlův způsob, jak překročit příliš úzký rámec esejistické formy, uniknout z „klece logických tvrzení“.⁴³ Zdeněk Vašíček oproti tomu vidí Havla jako typického zástupce české esejistiky, jehož styl s sebou nese výhody i omezení, které čeština nabízí: „Čeština má popisný, neanalytický charakter. Jí vlastní jsou substituce paradigmatické, nikoli syntagmatické, tj. preferuje asociace a podobnost před logikou. Umožňuje vidět globálně, odkrývat netušené souvislosti, ale zato nic nedokazovat.“⁴⁴

Letní přemítání (1991)

Tato kniha vznikla před Havlovou opětovnou kandidaturou na prezidenta a obsahuje jeho politickou vizi pro další období. Jedná se o dlouhý esej (či sbírku propojených esejů). Vzhledem ke kontextu vzniku se Havlovy úvahy zabývají konkrétní politickou

³⁹Dataci přebírám ze Spisů V.H., jistě nelze vést ostrou linii mezi Havlovými esey před a po roce 1970.

⁴⁰VAŠÍČEK, Z.: Variabilní projekce Václava Havla, in Špirit M. (ed.), Čtení o Václavu Havlovi: autor ve světle literární kritiky, Praha, Institut pro studium literatury 2013, s. 134.

⁴¹VLADISLAV, J.: Z poznámek pro čtenáře Havlových esejí, [online], 1986, Dostupné na: <https://archive.vaclavhavel-library.org/viewArchive.php?q=z+pozn%C3%A1mek+%C4%8Dten%C3%A1%C5%99e&itemDetail=4301> – cit. 17. 7. 2016, s. 158.

⁴²Více o opozici vysvětlování-chápání viz DANAHER, D. S., cit. d. (pozn. č. 20), s. 23–25

⁴³Tamtéž, s. 52.

⁴⁴VAŠÍČEK, Z., cit. d. (pozn. č. 40), s. 136.

praxí a dobovými problémy daleko více než jeho jiné texty, nicméně Havlův styl je patrný v tom, že i tyto konkrétní úvahy jsou „zarámovány do celkové filosoficko-etické vize“.⁴⁵

4.1.2 Dopisy Olze (1979–1982)

Havlovy dopisy z vězení v sobě mísí několik textových rovin. Objevují se zde praktické pokyny ohledně obsahu potravinových balíčků, informace o Havlově fyzickém i psychickém stavu, popisy konkrétních zážitků i obecné filosofující úvahy. Ty často vychází z prožitých událostí zhutněných do sugestivních obrazů, jako je např. vězeňský dvorek v zimě či rozpaky pracovníce Meteorologického ústavu, které byl během vysílání vinou technické závady odříznut zvuk. Podle Havlových vlastních slov bylo psaní dopisů jediným způsobem, jak projevit ve vězeňské izolaci kreativitu⁴⁶ a postupně se mu stávaly „příležitostí k novému způsobu hledání sebe sama a [...] stanoviska k základním věcem života.“ Formálním adresátem dopisů je Havlova žena Olga, neboť vězeňské předpisy povolovaly korespondenci pouze s blízkými členy rodiny. Na dialogu se však podílelo mnoho Havlových přátel. Ti mu předkládali nejen své komentáře k jeho úvahám, ale také jej zásobovali úryvky z filosofických textů, jejichž myšlenky se pak Havel snažil integrovat do své vlastní zkušenosti. Interpreti se shodují na tom, že hodnota Havlova vězeňského „filosofování“ netkví v jejich filosofické originalitě a preciznosti (texty jsou mnohdy nekonzistentní, opakují se nebo si dokonce protiřečí), ale v opravdovosti, s jakou se autor ve vypjaté situaci pouští do svého tázání.

Dopisy Olze jsou významné také z hlediska zkoumání pojmu „naděje“. Vězení jakožto jedna z „archetypálních situací, v nichž se prověřují pohledy každého jednotlivce na svět i sebe samého,“⁴⁷ je velmi příhodným místem pro uvažování o zdrojích naděje a smyslu. Právě zde se poprvé objevují některé kontexty jeho uvažování o naději, které jsou nadále rozpracovávány v pozdějších textech (ať už v esejích či prezidentských projevech).

⁴⁵PUTNA, M. C.: *Václav Havel: duchovní portrét v rámu české kultury 20. století*, Praha, Knihovna Václava Havla, o.p.s. 2011, 383 stran, s. 283.

⁴⁶HAVEL, V.: Předmluva, in Balabán, M. (ed.), *Víra (u) Václava Havla: noetický sestřih Havlových Dopisů Olze*, Praha, OIKOYMENH 2009, 58 stran, Druhé, opravené vydání.

⁴⁷PUTNA, M. C., cit. d. (pozn. č. 45), s. 181.

4.1.3 Prezidentské projevy (1990–2003)

Havlovy projevy ve funkci prezidenta mají odlišný kontext než jeho předchozí tvorba. Pozice disidenta je nahrazena pozicí hlavy svobodného státu. Témata projevů jsou částečně vázána na konkrétní příležitosti, u kterých byly prosloveny, zachovávají si však koherenci. K tomu se vyjadřuje sám Havel: „Kdo je souvisle četl, nepochybně si všiml, že to nebyly jen nahodilé výkřiky vyvolané tou či onou situací či příležitostí, ale že tvoří dohromady jeden spojitý celek obsahující a rozvíjející určitý můj pohled na svět, na politiku, na postavení naší země atd. atd.“⁴⁸ Základní témata se tedy nemění, jsou pouze viděna z odlišné perspektivy vycházející z nového uspořádání společnosti. Také v projevech se uplatňují Havlovy typické strategie z jiných žánrů, např. silná apelovost, užívání ústředních obrazů či zasazování problémů do nekonvenčních rámců.⁴⁹

Danaher vnímá Havlovo užívání různých žánrů nikoli jako věc náhody, ale jako princip, který je zásadní pro porozumění autorovu dílu. Jednotlivé žánry jsou „velmi těsně sjednoceny tematicky, konceptuálně i rétoricky a stylisticky“.⁵⁰ Ústředním Havlovo téma, krize moderní lidské identity, je tak stále znovu osvětlováno různými způsoby a v různých kontextech. Tento způsob psaní odráží jednak šíři a komplikovanost tématu, které je neuchopitelné pomocí jednoduchých definic, jednak je možné v něm spatřit i Havlovu vytrvalou snahu o úplnost, jak o ní mluví Jiří Cieslar: „Havel je člověk pozoruhodných, ze všech úhlů vytesávaných pravd [. . .] Vyznává to bezděčné, co nelze mít pod palcem, ale vlastně vždy chce mít své téma pod ‚vyčerpávající‘ kontrolou.“⁵¹

4.2 Naděje: metafory a kontexty

4.2.1 Naděje jako vnitřní skutečnost

V rámci orientačních metafor užívá Havel v souvislosti s nadějí opozici uvnitř-vně. Naděje ve svém základním, existenciálním smyslu (který je pro Havla podstatný), se nachází uvnitř. Zřeknutí se odpovědnosti delegováním svých nadějí do nějakého vnějšího činitele pak vede ke zklamání, které pramení ze záměny skutečné naděje za

⁴⁸HAVEL, V.: Prosím stručně, [online], 2006, Dostupné na: https://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157362 – cit. 29. 7. 2016.

⁴⁹DANAHER, D. S., cit. d. (pozn. č. 20), s. 60.

⁵⁰Tamtéž, s. 66.

⁵¹CIESLAR, J., cit. d. (pozn. č. 36), s. 132.

očekávání, že se věci vyvinou správným směrem: „Nenesouce naději v sobě, očekávali ji od příchodu jakési nejasné záchrany zvenčí. Godot ale – aspoň jako ten, kdo je očekáván – nepřijde, protože prostě není. Je to jen zástupná naděje. Není to naděje, ale iluze.“⁵²

Nemusí jít přitom pouze o naději jednotlivého člověka, ale také o naději celého společenství: „Bylo mi z toho smutno a napadlo mne, že tenhle národ je nepoučitelný: tolikrát už upnul veškeré své naděje k nějaké vnější síle, od níž si sliboval, že vyřeší jeho problémy za něj, tolikrát se hoře zklamal a byl donucen si přiznat, že mu nikdo nepomůže, pokud si nejdřív nepomůže sám, – a znovu tatáž chyba!“⁵³

Ve svém projevu na konferenci Budoucnost naděje Havel také poznamenává, že ačkoli je naděje vnitřní skutečností, stavem ducha, není zcela v naší moci. Tím zdůrazňuje zejména nevázanost naděje na vnější okolnosti, ale lze to vnímat také jako odkaz k tomu, že původní zdroj naděje stojí mimo lidskou bytost, přesahuje ji.⁵⁴

*A vždy znovu, když jsem o tom všem přemýšlel, jsem nakonec dospěl k poznání, že naděje v nejhlubším slova smyslu není něčím, co přichází zvenčí a co mohu hledat kolem sebe v podobě příznaků, že ta či ona věc dopadne dobře, a k čemu naopak nemám žádný důvod, je-li zřejmé, že nic dobře nedopadne. Vždy znovu jsem si naopak uvědomoval, že naděje je především určitým stavem ducha a že ji – jako takovou – prostě máme, nebo nemáme, aniž by to bezprostředně záviselo na stavu věcí, které nás obklopují. Naděje je prostě existenciální úkaz, který nemá nic společného s prognostikou. Všechno se může jevit v těch nejčernějších barvách a my – z jakýchsi tajemných důvodů – naději neztrácíme, a vše se může naopak vyvíjet k naší spokojenosti a my – z neméně tajemných důvodů – naději najednou ztratíme.*⁵⁵

⁵²HAVEL, V.: Projev Václava Havla ve francouzské Akademii humanitních a politických věd, [online], 1992, Dostupné na: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157186 – cit. 4. 7. 2016.

⁵³HAVEL, V.: Setkání s Gorbačovem, [online], 1987, Dostupné na: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157069 – cit. 24. 7. 2016.

⁵⁴více viz 4.2.5

⁵⁵HAVEL, V.: Projev prezidenta republiky Václava Havla při zahájení konference „Budoucnost naděje“, [online], 1995, Dostupné na: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157252 – cit. 12. 6. 2016.

4.2.2 Naděje jako proces nebo výsledek procesu

Naději Havel popisuje také jako něco nesamozřejmého, o co je třeba se neustále znovu zasazovat. Brání se jejímu přílišnému zvěčňování – nejde o „předmět“, který jednou získáme a od té doby je v našem vlastnictví, dokud nám jej někdo či něco nevezme. Charakterizuje ji spíše jako proces či výsledek procesu (který ale musí být kontinuální a svůj výsledek neustále obnovovat). Tuto obecnější metaforu rozvádí ve více různých konkretizacích. Jednou z nich je naděje jako práce, která vyžaduje vynaložení určitého úsilí: „Naděje není jednou daný projekt, podle kterého pak už jen bezstarostně žijeme a pracujeme. Musíme ji trvale hledat, tvořit, formulovat a pěstovat. I naděje je práce. Práce možná obtížná, ale přesto stokrát radostnější, než život bez ní, pro který má čeština výstižné slovo živoření.“⁵⁶ V jiném textu se objevuje obraz naděje jako živého organismu, který je potřeba pěstovat či živit (z čehož vyplývá, že bez naší péče zvadne/zemře) a jako suroviny, kterou je potřeba stále znovu vydobývat: „Naděje není věc. Je ji třeba hledat v sobě, stále si ji na sobě vydobývat a v sobě živit. Především tak, že ji svým životem dosvědčujeme.“⁵⁷

4.2.3 Naděje jako energie

Vztah naděje a konkrétního předmětu, ke kterému se vztahuje, je tedy v určitém smyslu převrácen. Schéma „příznivé okolnosti“ → „vzbuzení naděje v člověku“ je změněno na „přítomnost naděje v člověku“ → „vnímání skutečnosti jako nadějeplné“. Věci kolem nás jsou samy o sobě chápány jako indiferentní, získávají svou hodnotu až ve chvíli, kdy jim sami vtiskneme nějaký smysl. Naději lze v tomto ohledu vnímat jako energii, např. jako světlo: „Naděje sama, v onom existenciálním smyslu, jak ji tu chápou, však nečerpá svou životodárnou mízu ze svého konkrétního předmětu. Spíš je tomu naopak: naděje oživuje svůj předmět, vlévá do něj život, určitým způsobem ho prosvětluje.“⁵⁸ Objevuje se zde také obraz naděje jako oživující síly. Ten je produktivní

⁵⁶HAVEL, V.: Novoroční projev prezidenta republiky Václava Havla, [online], 1995, Dostupné na: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157233 – cit. 2. 7. 2016.

⁵⁷HAVEL, V.: O Asanaci, [online], 1988, Dostupné na: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157079 – cit. 29. 6. 2016.

⁵⁸HAVEL, V.: *Projev prezidenta republiky Václava Havla při zahájení konference „Budoucnost naděje“*, cit. d. (pozn. č. 55).

rovněž při popisu stavu její nepřítomnosti či ztráty. Takový stav již nelze nazvat životem, ale pouze přežíváním: „Jak patrné, naděje v tomto pojetí souvisí se samotným pocitem smyslu života: dokud ji máme, máme i proč žít. Ztratíme-li ji, máme jen dvě možnosti: buď si vzít život, anebo volit obvyklejší cestu: prostě přežívat, živořit, být na světě jen proto, že na něm už jednou jsme.“⁵⁹

4.2.4 Naděje jako zdroj smyslu života

Pojetí naděje jako toho, co dává životu smysl, je patrné již z předchozích příkladů, ve kterých je stav její absence pojmenován jako pouhé živoření. O naději jako zdroji životního smyslu se pak Havel explicitně vyjadřuje také na jiných místech, přičemž opět akcentuje některé z výše uvedených charakteristik, například její situovanost uvnitř: „A s novou naléhavostí jsem například pochopil, že jediným skutečným zdrojem vůle k životu je naděje, naděje, jakožto vnitřní jistota, že i to, co se nám může jevit jako ryze nesmyslné, může mít svůj hluboký smysl a že je naším úkolem, abychom ho hledali.“⁶⁰ Spojení „základní naděje“ z následujícího úryvku pak odkazuje na onu „existenciální naději“, která stojí v základu všech nadějí konkrétních: „Ale přesto se mi zdá, že jsme povinni dělat vše, co je v našich silách, abychom artikulovali znovu všechna ohrožení dnešní civilizace, abychom – vedeni jakousi základní nadějí, která dává smysl našemu životu – hledali cesty jak odvrátit všechna ta hrozící nebezpečí.“⁶¹

4.2.5 Zdroje naděje

Je-li naděje pojímána jako síla či energie, nabízí se otázka po jejím zdroji. Jak bylo řečeno výše, tímto zdrojem nejsou vnější okolnosti; není jím však ani člověk sám. Původním zdrojem naděje je podle Havla něco, co lidskou bytost přesahuje. Nazývá to mnoha různými způsoby, nejčastěji „absolutní horizont“, „bytí“ či jednoduše

⁵⁹HAVEL, V.: *Projev prezidenta republiky Václava Havla při zahájení konference „Budoucnost naděje“*, cit. d. (pozn. č. 55).

⁶⁰HAVEL, V.: Novoroční pozdrav prezidenta republiky Václava Havla, [online], 1997, Dostupné na: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157267 – cit. 13. 7. 2016.

⁶¹HAVEL, V.: Projev prezidenta republiky Václava Havla na slavnostním zahájení konference Forum 2000, [online], 1998, Dostupné na: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157830 – cit. 1. 7. 2016.

„transcendence“: „Od dětství cítím, že bych nebyl sám sebou – lidskou bytostí –, kdybych nežil v trvalém a mnohotvárném napětí s tímto svým ‚horizontem‘, zdrojem smyslu i naděje – a od mládí si nejsem jist, zda tu jde o ‚zkušenost boha‘ či nikoliv.“⁶²

Havel se brání přílišné psychologizaci naděje, jejímu výhradnímu určení jako stavu lidské mysli. Naděje jako psychický jev je chápána pouze jako povrchový projev hlubší skutečnosti:

Není-li ovšem naděje pouhým derivátem vnějšího světa, kde se vlastně v člověku bere? Tisíckrát jsem o tom přemýšlel a tisíckrát sám sebe z tohoto hlediska zkoumal a vždycky jsem nakonec – k radosti jedněch a k překvapení jiných – dospěl k přesvědčení, že její prapůvod, zjednodušeně řečeno, je metafyzický. Chci tím říct, že jde o cosi víc a cosi hlubšího, než je prostě geneticky či biologicky či chemicky či kulturně či jinak daný optimistický sklon či stav lidské mysli. [...] Kdesi za tím vším je přiznaná nebo nepřiznaná nebo různě artikulovaná, leč vždycky velmi hlubinná zkušenost člověka se samotným vlastním bytím a s bytím světa.⁶³

4.2.6 Zbavenost naděje

Tradičně je jako opak naděje chápána beznaděj či zoufalství. V Havlových textech je tato polarita oslabena, beznaděj je na mnoha místech popisována jako stav, který může být naopak zdrojem nové naděje (je dokonce pro její vyvolání působivější než jiné okolnosti). Zkušenost beznaděje nutí k hledání nového smyslu, k přehodnocení dosavadních jistot. Tento zlomový okamžik je možné ve světle předchozích konceptualizací chápat jako zbavení se „falešných“ nadějí, které byly pouhým optimismem a čerpaly svou sílu z nahodilých skutečností, a následný přechod ke „skutečné“ naději ukotvené v transcendentnu, která je nezávislá na proměně okolností:

Ostatně vždycky jsem si myslel, že pocit životní prázdnoty a ztráty životního smyslu je v podstatě jen výzvou k hledání nového obsahu a smyslu vlastní existence a práce. Anebo to snad nebyvají právě okamžiky nejhlubších

⁶²HAVEL, V.: *Dopisy Olze: červen 1979 – září 1982*, Brno, Atlantis 1990, 395 stran, s. 89, dopis č. 41.

⁶³HAVEL, V.: *Projev prezidenta republiky Václava Havla při zahájení konference „Budoucnost naděje“*, cit. d. (pozn. č. 55).

*pochybností, kdy se rodí nové jistoty? Kdo ví, jestli beznaděj není tou nejvlastnější živnou půdou skutečné lidské naděje a jestli bez zážitku absurdity světa by vůbec bylo možné v něm tušit, hledat a nalézat smysl!*⁶⁴

V obrazu beznaděje jako „živné půdy naděje“ se znovu objevuje motiv naděje jako živého organismu (v tomto případě rostliny), o který je třeba pečovat. Také sisifovský motiv se pro Havla netradičně stává symbolem pro možné nalezení naděje:

*Český snář je skutečně – jak autor toužil – „o celku dneška“. O celku dneška a celku člověka v něm. Člověka, který (opět: mimo jiné) valí svůj sisifovský balvan; valí ho přesto, že ho to nebaví, a přesto, že ví, že ho stěží někam dovalí; který ho valí prostě proto, že nemá jinou možnost, jak být sám sebou a aspoň tak dát životu smysl. A odkrýt tím obzor naděje.*⁶⁵

Vlastním opakem naděje je podle Havla lhostejnost a apatie. Tento stav, stejně jako beznaděj, znamená ztrátu smyslu, rozdíl je však v tom, že absence smyslu není v tomto případě nijak negativně pocíťována: „Skutečně: těmi, kdo v nejhlubším slova smyslu ztratili smysl života a stali se ‚nevěřícími‘, nejsou ani autoři absurdních dramát nebo pesimistických básní, ani sebevrazi, ani lidé věčně soužení splíny, nudou, úzkostí a beznadějí, ani alkoholici či narkomani, ale jiní: lidé lhostejní.“⁶⁶

Opozice naděje – lhostejnost je opět vyjádřena opozicí život – živoření:

*A přece jsem přesvědčen, že neexistuje v tomto slzavém údolí nic, co by samo o sobě mohlo vzít člověku naději, víru, smysl života. Ty ztrácí jen a jen tehdy, kdy selhává on sám, kdy podléhá pokušení Nicoty. [...] Člověk, který smysl života opravdu plně ztratil, vegetuje a nevadí mu, že jen vegetuje, parazití, a nevadí mu, že jen parazití, je zcela zaměstnán problémem své výměny látkové a dál už ho v podstatě nic nezajímá: druzí lidé, společnost, svět, bytí – to všechno jsou pro něj jen věci, které lze buď sníst nebo obejít nebo si na nich ustlat.*⁶⁷

⁶⁴HAVEL, V.: Projev prezidenta ČSFR Václava Havla na slavnostním zahájení Salcburského hudebního festivalu, [online], 1990, Dostupné na: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157138 – cit. 29. 6. 2016.

⁶⁵HAVEL, V.: *Odpovědnost jako osud*, cit. d. (pozn. č. 32).

⁶⁶HAVEL, V., cit. d. (pozn. č. 62), s. 223, dopis č. 96.

⁶⁷Tamtéž, s. 224, dopis č. 96.

4.2.7 Naděje jako spojení

V předchozích odstavcích byla naděje popisována spíše z hlediska jejího významu pro jednotlivce, Havel však zdůrazňuje i její společenský aspekt, důležitost sdílené naděje (která se zde jeví jako společný cíl):

„I atmosféra našich náměstí byla podobná: spojovala nás naděje, vůle angažovat se za společnou věc, solidarita a snaha chápat se i navzájem. [. . .] Mnozí lidé mají nezapomenutelnou vzpomínku na chvíle, kdy stáli – spojeni hlubokým pocitem sounáležitosti – na různých náměstích, byli omámeni atmosférou pospolitosti, jednoty a společně sdílené naděje, a komunistická moc se jim hroutila před očima.“

Naděje přitom nemusí být sdílena jen v rámci národa (či jiného uzavřeného společenství), Havel mluví o naději i v globálním měřítku: „Lidský rod vždy tmelila nějaká společně sdílená naděje, pohled kupředu a vzhůru.“⁶⁸ Výraz kupředu je spojen s budoucností, může znamenat také pokrok (ačkoli v Havlově případě by šlo nepochybně o pokrok duchovní, nikoli materiální), směr vzhůru pravděpodobně odkazuje k zakotvení naděje v transcendenci, obecně je pak spjat s pozitivním hodnocením a výrazy typu dobrý, šťastný, morální apod.⁶⁹

4.2.8 Naděje jako úkol

S Havlovým důrazem na důležitost sdílených nadějí souvisí také jeho pohled na úlohu politiků a intelektuálů, jejichž důležitým posláním by mělo být právě šíření naděje: „Vím, že leckdo se mnou nebude asi souhlasit, ale já si myslím, že vzdělanci a politici, byť by byli jakkoli kritičtí, musí – chtějí-li přispět k něčemu dobrému – šířit kolem sebe naději.“⁷⁰ Zdůrazňuje ovšem, že to neznamená šíření populistických a nesplnitelných slibů ani projevy nekritického optimismu. Jde spíše o nabídnutí obecnější vize, o schopnost probouzet v lidech pocit smyslu a víru v to, že se společnost ubírá správným směrem (nebo se alespoň k tomuto směru obrací).

⁶⁸HAVEL, V.: Projev prezidenta republiky Václava Havla na 2. summitu Rady Evropy, [online], 1997, Dostupné na: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157901 – cit. 2. 7. 2016.

⁶⁹srov. LAKOFF, G. A M. JOHNSON, cit. d. (pozn. č. 5), s. 30

⁷⁰HAVEL, V.: Projev prezidenta republiky Václava Havla ke studentům, [online], 1994, Dostupné na: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157231 – cit. 2. 7. 2016.

Potřebu naděje pro společnost zmiňuje Havel také ve svém projevu ke jmenování nových ministrů z roku 1997: „Naše společnost potřebuje výhled do budoucna, potřebuje určité základní jistoty a především potřebuje naději.“⁷¹ V tomto roce také Havel poprvé používá termín „blbá nálada“⁷², kterým vyjadřuje všeobecné zklamání a znechucení občanů z politických poměrů vládnoucích v zemi. Ve svém prosincovém parlamentním projevu⁷³ odhaluje mezi příčinami této nálady instrumentální chápání politiky, která je spíše než jako služba občanům chápána jako způsob, jak se dostat k moci. Přílišné oddělení vládnoucí moci od života a nerozvíjení občanské společnosti je podle Havla důvodem, proč se občané obávají demise vlády – delegovali své naděje do politiků, kteří však zklamali. O to silněji Havel v této situaci vnímá potřebu probuzení společné naděje, která by náladu ve společnosti změnila a díky které by bylo snazší překonat dílčí problémy. V tomto kontextu lze připomenout také Havlův novoroční projev z roku 1991, který je možné číst jako varování právě před tou situací, která o šest let později nakonec nastala: „Za nejdůležitější považuji, abychom v nadcházejících zkouškách, byť by byly jakkoli tvrdé, neztratili naději. Kdybychom ji ztratili, ztratily by tyto zkoušky v našich očích jakýkoli smysl. Nebyly by to pak zkoušky, bylo by to pouhé strádání.“⁷⁴

4.2.9 Naděje světa

Mluví-li Havel o naději pro svět, velmi často se odvolává na myšlenku tzv. „existenciální revoluce“:

Všechna má pozorování a všechny mé zkušenosti mne totiž s neobyčejnou vytrvalostí ujišťují o tom, že má-li dnešní planetární civilizace nějakou naději na záchranu, pak tato naděje dřímá především v tom, co rozumíme

⁷¹HAVEL, V.: Proslov prezidenta republiky Václava Havla ke jmenování nových ministrů, [online], 1997, Dostupné na: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157276 – cit. 2. 7. 2016.

⁷²tento výraz si Havel vypůjčil od tehdejšího viceguvernéra České národní banky Pavla Kysilky. Srov. ŽANTOVSKÝ, M.: *Havel*, Praha, Argo 2014, 564 stran, s. 492–493

⁷³HAVEL, V.: Projev prezidenta republiky Václava Havla k oběma komorám Parlamentu České republiky, [online], 1997, Dostupné na: https://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157278 – cit. 27. 7. 2016.

⁷⁴HAVEL, V.: Novoroční projev prezidenta ČSFR Václava Havla, [online], 1991, Dostupné na: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157150 – cit. 13. 7. 2016.

*lidským duchem. [. . .] Kdysi jsem to nazval existenciální revolucí. Měl jsem tím na mysli jakousi všeobecnou mobilizaci lidského svědomí, lidského ducha, lidské odpovědnosti, lidského rozumu.*⁷⁵

Tato myšlenka se u Havla objevuje již v *Dopisech Olze* a podle jeho vlastních slov se jí zabýval ještě dříve. Není jasné, do jak vzdálené budoucnosti naději na tuto revoluci klade, vůči jejímu brzkému naplnění je však skeptický: „Futurologickou nadějí“ spojuji s myšlenkou existenciální – nebo spíš „surexistenciální“ – revoluce; svého času jsem o tom už něco psal; zatím jsme ovšem leda ve stadiu „přípravy očekávání“.“⁷⁶

Skutečnost, že jedinou nadějí pro svět vidí Havel v duchovní obnově celého lidstva, není v kontextu jeho díla nijak překvapivá. Je-li ústředním tématem jeho textů krize identity moderního člověka, nelze předpokládat, že bude nalézat řešení této krize ve vnějších opatřeních. Tomu odpovídá také Havlův koncept „nepolitické politiky“, která má být praktikovanou mravností, službou pravdě a starostí o bližní, nikoli technologií moci a uměním účelových praktik.⁷⁷ Úspěch konkrétních opatření závisí na tom, zda budou provázeny tímto duchovním uvědoměním: „Ani jedno, ani druhé, tedy ani posilování regionálních struktur, ani posilování OSN, samo o sobě ovšem svět nezachrání, nebude-li obě prodchnuto oním obnoveným duchovním nábojem, v němž spatřuji jedinou naději, že lidský rod přežije další tisíciletí.“⁷⁸

Jedním z výrazů obnovené duchovnosti je pak i probuzení odpovědnosti: „Stručně řečeno: má-li lidstvo naději na dobrou budoucnost, pak tato naděje tkví především v probuzení obecné odpovědnosti, takové odpovědnosti, jejíž kořeny tkví nepoměrně hlouběji než ve světě pomíjivých a dočasných pozemských zájmů.“⁷⁹

⁷⁵HAVEL, V.: Letní přemítání, [online], 1991, Dostupné na: [〈URL: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/download_binary.php?id=1359〉](http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/download_binary.php?id=1359) – cit. 28. 6. 2016.

⁷⁶HAVEL, V., cit. d. (pozn. č. 62), s. 267, dopis č. 113.

⁷⁷HAVEL, V.: Politika a svědomí, [online], 1984, Dostupné na: [〈URL: https://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157026〉](https://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157026) – cit. 27. 7. 2016.

⁷⁸HAVEL, V.: Projev prezidenta republiky Václava Havla při převzetí čestného doktorátu Harvardské univerzity, [online], 1995, Dostupné na: [〈URL: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157244〉](http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157244) – cit. 25. 7. 2016.

⁷⁹HAVEL, V.: *Projev prezidenta republiky Václava Havla při zahájení konference „Budoucnost naděje“*, cit. d. (pozn. č. 55).

4.3 Užívání narativů

Ve spojitosti s nadějí Havel neužívá žádný „velký narativ“, který by byl snadno zapamatovatelný jako např. postava zelináře z eseje *Moc bezmocných*, která je obrazem fungování totalitní ideologie. Pro účely zkoumání naděje se však zdá zajímavý motiv vězeňského dvorku, který se opakovaně objevuje v *Dopisech Olze*. V zimě jej Havel vnímá jako místo, které v něm probouzí beznaděj a zážitek Nicoty, ten je ale rozptýlen ve chvíli, kdy dvorek rozkvetne. Tento nenápadný fakt Havla přivádí k otázce, co způsobuje tento nahodilý obrat nálady na základě pouhých vnějších okolností. Na základě toho rozvíjí úvahu o tom, jak bytí vyjevuje skrz přírodu svůj smysl:

Ale zpátky na vězeňský dvorek: co se to s ním vlastně stane, když se začne na jaře zase zelenat, pučet, kvést a vonět – když opět ožije? Čím tato změna vlastně je, že je schopna mít tak dalekosáhlé důsledky? Stane se, myslím, jedna důležitá věc: začne se najednou ukazovat, že to, co se ještě včera mohlo jevit jen jako mrtvé, osamělé, nahodilé a bezúčelné jednotliviny, je ve skutečnosti příroda, příroda, která má svůj velký a záhadný řád, své směřování, své nesčetné vzestupy a pády, svůj život; že prostě existuje něco, co tu trávu, záhonek, stromy a vše ostatní, co tu zastupují a připomínají, spojuje nesčetnými skrytými společnými zákonitostmi a tendencemi; něco, co jim dává cenu, co teprve zakládá nekonečnou (antientropickou) rozrůzněnost jejich svébytností a zároveň neomylnou harmonii jejich přirozeného soužití, co jim vdechuje jejich krásu a co skrze ně jako by samo sebe předvádělo a oslavovalo a ke své oslavě strhávalo. Zkrátka a dobře se mi zdá, že tu jde o malý příklad toho, jak bytí vyjevuje svůj smysl, resp. jak smysl bytí sám sebe dává v bytí poznat.⁸⁰

4.4 Shrnutí

Připomeňme na tomto místě znovu tezi Davida Danahera o způsobu, kterým Havel mění významový rámec určitých výrazů: odmítá příliš specifické či technické definice a na jejich místo staví existenciálně založený význam. Tato strategie se dá pozorovat i

⁸⁰HAVEL, V., cit. d. (pozn. č. 62), s. 251, dopis č. 108.

v jeho přístupu k naději. Ta není pojata jako pouhé očekávání něčeho příznivého, které může být v případě neúspěchu nahrazeno jiným očekáváním. Naděje je ve svém základním významu něčím, bez čeho život nemá smysl, není závislá na vnějších okolnostech, jejich smysl je naopak závislý na přítomnosti či nepřítomnosti naděje v člověku. Z významových okruhů, které s nadějí souvisí, Havel akcentuje chápání naděje jako víry. Odmítá naopak ty, které jsou vázány na přítomnost pozitivních okolností – výslovně zdůrazňuje rozdíl mezi nadějí a optimismem či prognostikou. Snaží se také oslabit běžné chápání naděje jako věci a nahradit jej metaforou síly či procesu.

5. Významově blízké pojmy

Naděje se ve zkoumaných textech opakovaně objevuje v úzké spojitosti s výrazy *víra*, *smysl*, *absolutní horizont* (bylo by možné zde vyjmenovat také jiná označení, např. *transcendence* či *bytí*, jejich význam se však do značné míry překrývá s Havlovým užitím výrazu *absolutní horizont*, pro potřeby analýzy tedy nepokládám za nutné věnovat jim zvláštní pozornost). Cílem této kapitoly je poskytnutí stručného nástinu významu těchto pojmů v Havlově myšlení a naznačení pozice, kterou ve vztahu k nim zaujímá naděje. Jak bylo řečeno v kapitole 2.1.3, klíčové slovo musí mít důležité postavení v rámci určité sémantické oblasti. Výše uvedené výrazy by se daly zařadit do obecnější kategorie „víra“. (Hallerův slovník řadí naději do sémantické oblasti „duševní stavy“, Havel se však redukci naděje na psychický proces brání: „Tak to snad může chodit kdesi na povrchu, to jest na rovině psychického rozpoložení: vyvíjejí-li se věci dobře, jsme spokojeni, vyvíjejí-li se špatně, naše nálada se zhoršuje. Naděje sama, v onom existenciálním smyslu, jak ji tu chápu, však nečerpá svou životodárnou mízu ze svého konkrétního předmětu.“)⁸¹ Na základě zjištěných vztahů se pokusím zhodnotit, nakolik lze naději v Havlových textech považovat za jedno z jeho klíčových slov.

5.1 Víra

Víra má k naději z uvedených výrazů významově nejbližší, a to jak v češtině obecně (viz kapitola 3), tak i v Havlových textech. Na mnoha místech jsou víra a naděje kladeny vedle sebe a rozdíl mezi nimi se stírá, srov. několik příkladů z Dopisů Olze: „hovořím-li o víře a o naději, nemám na mysli optimismus v konvenčním slova smyslu“, ⁸² „v podstatě to je jen jedna z tváří [...] životní víry a naděje“, ⁸³ „dimenze víry, naděje a hlubokého přesvědčení o ‚smyslu‘“, ⁸⁴ „co jiného je ovšem takový pocit – taková naděje, taková víra – než jakási ‚příhláška‘ k ‚absolutnímu horizontu‘“. ⁸⁵ Výrazné paralely se objevují také v jejich konceptualizaci, např. ve vnímání víry i naděje jako procesu, nikoli danosti,

⁸¹HAVEL, V.: *Projev prezidenta republiky Václava Havla při zahájení konference „Budoucnost naděje“*, cit. d. (pozn. č. 55).

⁸²HAVEL, V., cit. d. (pozn. č. 62), s. 139, dopis č. 64.

⁸³Tamtéž, s. 192, dopis č. 81.

⁸⁴Tamtéž, s. 195, dopis č. 82.

⁸⁵Tamtéž, s. 219, dopis č. 94.

nezávislost obojího na konkrétním předmětu, víra a naděje jako oživující síla apod. Pro srovnání uvádím dvě dvojice pasáží, ve kterých se podobnost mezi pojetím víry a naděje ukazuje velmi nápadným způsobem:

*Víra jako stav ducha není zvěcnitelná do čehokoli hotového, jednou daného a nadále už neproblematického, čemu pak stačí jen sloužit, aniž by bylo třeba se stále vracet k výchozím otázkám*⁸⁶

*Naděje není jednou daný projekt, podle kterého pak už jen bezstarostně žijeme a pracujeme. Musíme ji trvale hledat, tvořit, formulovat a pěstovat.*⁸⁷

*Víra v tomto smyslu může sice přijímat a obvykle také přijímá různé konkrétní podoby, bývá tedy obvykle „vírou v něco“, toto „něco“ však není v ní tím rozhodujícím prvkem, [...] rozhodující je tu prostě sám fakt této víry jako takové, tj. jako něčeho původního, prvotního a svěbytného, co tak říkajíc předchází svému objektu (pokud to vůbec nějaký konkrétní objekt má). Jinými slovy: víra oživuje svůj objekt, nikoli tedy, že by objekt dával život víře.*⁸⁸

*Samozřejmě: naděje bývá obvykle nadějí v něco nebo na něco. [...] Okolnost, že naděje mívá svůj předmět, nemění však nic na tom, co jsem řekl: že ve své nejhlubší podstatě nepřichází ze světa, který nás bezprostředně obklopuje. [...] Naděje sama, v onom existenciálním smyslu, jak ji tu chápu, však nečerpá svou životodárnou mízu ze svého konkrétního předmětu. Spíš je tomu naopak: naděje oživuje svůj předmět, vlévá do něj život, určitým způsobem ho prosvětluje.*⁸⁹

Havel se vyjadřuje o víře obecně jako o orientaci k bytí, nejedná se tedy o víru ve smyslu náboženském, přesto odkazuje k něčemu, co člověka přesahuje a co Havel obvykle nazývá „absolutním horizontem“:

⁸⁶HAVEL, V., cit. d. (pozn. č. 62), s. 348, dopis č. 141.

⁸⁷HAVEL, V.: *Novoroční projev prezidenta republiky Václava Havla*, cit. d. (pozn. č. 56).

⁸⁸HAVEL, V., cit. d. (pozn. č. 62), s. 140, dopis č. 64.

⁸⁹HAVEL, V.: *Projev prezidenta republiky Václava Havla při zahájení konference „Budoucnost naděje“*, cit. d. (pozn. č. 55).

orientaci k bytí jako stav ducha lze chápat také jako víru: člověk orientovaný k bytí bytostně věří v život, svět, v mravnost, ve smysl věcí i sebe sama; jeho vztah k životu je provázen nadějí, úžasem, pokorou a spontánním respektem k jeho tajemství; smysl svého snažení neměří pouze jeho jevově zachytitelnými úspěchy, ale především jeho vnitřní „hodnotou o sobě“ (tj. hodnotou na pozadí absolutního horizontu). V tomto obecném významu je ovšem věřícím každý, kdo nepropadá pobytu, bez ohledu na to, zda se hlásí či nehlásí k nějakému Bohu, náboženství či ideologii.⁹⁰

Výraz „propadnutí pobytu“ zřetelně odkazuje na heideggerovský slovník. Havlovo terminologické užití je zde však nepřesné: pobyt jakožto specifický způsob lidského bytí se může v Heideggerově pojetí sám sobě odcizovat a „propadat světu“, ⁹¹ „propadání pobytu“ by v tomto kontextu nedávalo smysl. Havlova „orientace k bytí“ tedy odkazuje k Heideggerovu autentickému bytí pobytu, který je sám sebou, „propadnutí pobytu“ pak odpovídá propadání světu a proměně autentického bytí pobytu v „ono se“.

5.2 Smysl

Smysl (či smysluplnost) se v Havlových textech objevuje v různých souvislostech: mluví se o smyslu věcí, smyslu sebe sama, svého usilování. Nejčastěji je však pojat v obecnosti, jako smysl (lidského) života vůbec. V některých textech je pak naděje pojata jako něco, co smysl zakládá, viz kapitola 4.2.4).

Vztah naděje a smyslu se však nedá redukovat na toto vyplývání jednoho z druhého – na jiném místě se Havel vyjadřuje o smyslu života naopak jako o naší „poslední naději“ ⁹² a „jediném důvodu k životu“ ⁹³. Jedná se tedy spíše o jiné aspekty téhož, tedy určitého aktivního vztahování se k bytí, které přesahuje existenci jednotlivé lidské bytosti. I zde se objevuje obdobný motiv jako v případě víry a naděje – ztráta smyslu (resp. lhostejnost k jeho nepřítomnosti) mění život v pouhé živoření, v nápodobu života: „tak či onak ho [tj. smysl] ‚nemít‘, nehledat nebo aspoň nepostrádat, nemohli bychom vůbec žít jako

⁹⁰HAVEL, V., cit. d. (pozn. č. 62), s. 347, dopis č. 141.

⁹¹TUCKER, A.: *Fenomenologie a Politika Od J. Patocky K V. Havlovi*, přel. K. Cabalková, Olomouc, Votobia 1997, 245 stran, Velká rada, s. 156.

⁹²HAVEL, V., cit. d. (pozn. č. 62), s. 231, dopis č. 99.

⁹³Tamtéž, s. 198, dopis č. 83.

to, čím jsme, totiž jako tvůrci ‚řádu ducha‘, jako ‚znovustvořitelé‘ světa, jako důstojné bytosti, schopné překračovat sebe samé, totiž stín svého živočišného založení.“⁹⁴ „Proto také se nám zdá všechno, z čeho vyprchal smysl, jen mrtvou nápodobou toho, čím to bylo, když to ještě smysl mělo.“⁹⁵

Dalším styčným bodem s pojetím víry a naděje je chápání smyslu jako nikdy nekončícího procesu: „Smysl života je otázka, na kterou neexistuje žádná přímá odpověď, ale na kterou nepřímou každý z nás odpovídá a musí odpovídat každou vteřinu svého života vždy znovu a vždy od začátku.“⁹⁶ Okolnosti, které osmyslňují věci a události v životě jednotlivce, mohou být různé – pocit radosti, vědomí služby vyššímu cíli, naplnění poslání apod. Havel se však nespokojuje s výčtem konkrétních příkladů a táže se dál, co zakládá jejich smysl. Odpověď, kterou nachází, je opět stejná jako v případě víry a naděje: nejhlubším zdrojem smysluplnosti těchto dílčích jevů je jejich zakotvení v absolutnu. Hledání smyslu života je tedy hledáním absolutního horizontu. Strukturní podobnost s konceptualizací víry a naděje lze nakonec pozorovat i ve vyjádření, že dílčí jevy jsou smyslem (na základě jeho zakotvení v absolutnu) „prostupovány a oduševňovány“^{97, 98} což upomíná na „oživující“ princip víry a naděje.

5.3 Absolutní horizont

Ať už Havel hovoří o naději, víře či smyslu, vždy nakonec dochází k závěru, že jejich nejzazším zdrojem je „absolutní horizont“ (explicitně v něm zakotvuje také např. identitu, odpovědnost či svědomí, tedy další pojmy, které mají v jeho myšlení důležité postavení). Havel se pokouší přiblížit svou představu absolutního horizontu různými způsoby – nazývá jej transcendencí, bytím, „intimně-vesmírným“ partnerem, poslední instancí, „která je za vším a nad vším, která všemu jako by dávala rámec, měřítko a pozadí a která vposledku všechno relativní vymezuje a definuje“,⁹⁹ „souřadnicovým systémem“, dávajícím „všemu existujícímu místo, souvislost, význam, konkrétní svébytnost, a tedy vlastně teprve skutečné bytí“¹⁰⁰ apod. Na poznámku Zdeňka Neubauera,

⁹⁴HAVEL, V., cit. d. (pozn. č. 62), s. 348, dopis č. 141.

⁹⁵Tamtéž, s. 230, dopis č. 99.

⁹⁶Tamtéž, s. 231, dopis č. 99.

⁹⁷Tamtéž, s. 230, dopis č. 99.

⁹⁸.

⁹⁹Tamtéž, s. 135, dopis č. 62.

¹⁰⁰Tamtéž, s. 254, dopis č. 109.

zda není jeho neochota nazvat tento absolutní horizont Bohem pouhou vytáčkou a intelektuální opatrností, odpovídá následovně: „chybí mi mystický zážitek skutečného oslovení či zjevení, tedy ta veledůležitá ‚poslední kapka‘. Zajisté bych mohl své ‚jakési to‘ či ‚absolutní horizont‘ prostě nahradit slovem Bůh, nezdá se mi však, že by to bylo seriózní.“¹⁰¹

Havel několikrát zdůrazňuje, že tento absolutní horizont nevnímá jako něco, co by stálo mimo svět, ale naopak jako výsledek zkušenosti se světem, který k nám skrz tuto konkrétní zkušenost a konkrétní horizont „dýchá“ či „mluví“.¹⁰² Takováto personifikace na jedné straně a abstraktní určení typu „souřadnicový systém“ na straně druhé dobře ilustrují snahu o popsání něčeho, co se ze své podstaty popisu vzpírá, přičemž Havel sám si je této obtíže vědom: „Snad se mi někdy podaří najít formulaci, která lépe vystihne různé rozměry téhle zapeklité věci – ten ‚v‘ i ten ‚vně‘, ten ‚intimně-naléhavý‘ i ten ‚metafyzicko-abstraktní‘.“¹⁰³

5.4 Shrnutí

Naděje, víra i smysl by se daly popsat jako různé, navzájem provázané způsoby vztahování se k něčemu, co přesahuje lidskou existenci a co Havel obvykle nazývá „absolutním horizontem“. Naděje, víra a smysl jsou – skrz své zakotvení v absolutním horizontu – pojaty jako „oživující síly“, které působí na konkrétní předměty; teprve na základě tohoto působení je možné označit dílčí jevy jako nadějně, smysluplně či naplněné vírou. Život klade Havel do protikladu s živořením či vegetováním, dalo by se tedy říci, že touhu po transcendenci považuje za něco, co činí „člověka člověkem“. Transcendence nemusí znamenat vědomé vztažení k absolutnímu horizontu, jejím výrazem může být také odpovědnost za druhé; uzavřenost transcendenci pak znamená starost pouze o sebe samého, soustředěnost na uspokojování vlastních potřeb, tedy ono živoření.

Dalším společným rysem v Havlově uchopování analyzovaných výrazů je užívání metafor řeči: naději musíme „formulovat“, víra je „trvalé tázání“, smysl je „otázka, na kterou musíme neustále odpovídat“, absolutní horizont k nám „mluví“, „oslovuje“ nás

¹⁰¹HAVEL, V., cit. d. (pozn. č. 62), s. 255, dopis č. 110.

¹⁰²Tamtéž, s. 293, dopis č. 122.

¹⁰³Tamtéž, s. 267, dopis č. 113.

„hlas bytí“.

Bez předpokladu absolutního horizontu (který může být i nereflektovaný) je podle Havla nemyslitelné jakékoli chování, které není pouhou „sebepěčí“. Důvodem je vědomí lidské smrtelnosti – s tímto vědomím lze žít (a překonat jej) pouze v přesvědčení, „že ,nic, co se stalo, se nemůže odestát‘, že ,všechno nějak je‘, že ,všechno se někde nějak ví‘ a že všechno se tudíž ,někde‘ i totálně zhodnocuje a osmyslňuje (tento aspekt víry v život lze chápat také jako latentní víru v nesmrtelnost).“¹⁰⁴ Za důsledek vědomí smrti Havel pokládá samu vnitřní zkušenost absolutního horizontu.

5.5 Paralely s dalšími pojmy

Kromě výrazů sémanticky podobných je možné porovnat *naději* také s výrazy, které s ní na první pohled podstatněji nesouvisí. Využiji v této kapitole studií Davida Danahera zaměřených na etnolingvistickou analýzu Havlových klíčových slov *domov*, *svědomí*, *duchovnost a ideologie* a pokusím se ukázat, že i v jejich pojetí se dají najít zajímavé paralely, které odkazují k obecnějším rysům Havlova myšlení a chápání skutečnosti.

Havel odmítá psychologizaci naděje/svědomí/duchovnosti a jejich výhradní umístění do sféry lidské mysli: „svědomí bychom neměli chápat jako něco, co se ,nachází‘ v naší mysli či co lze ,psychologizovat“;¹⁰⁵ „Pokud neporozumíme duchovnosti správně – budeme stavět na roveň náboženského dogmatu, konzumerizovat a psychologizovat –, výsledkem bude, že naše chápání lidské identity bude zásadním způsobem pokřivené.“^{sek[263]}Danaher

S předchozím bodem souvisí Havlův důraz na vztah k transcendenci, který je jeho stěžejním tématem. Odmítání příliš privátního/konkretizovaného užití nějakého pojmu je Havlovou často užívanou strategií. Bez vztahu k transcendenci tak „postrádáme pravý *domov* a zůstává nám pouze *bydliště*“, ¹⁰⁶ svědomí je chápáno jako „výchozí bod transcendentály“. ¹⁰⁷

Svědomí i duchovnost také úzce souvisí s pojetím existenciální revoluce. „Vysvo-

¹⁰⁴HAVEL, V., cit. d. (pozn. č. 62), s. 228, dopis č. 97.

¹⁰⁵DANAHER, D. S., cit. d. (pozn. č. 20), s. 236.

¹⁰⁶Tamtéž, s. 231.

¹⁰⁷Tamtéž, s. 237.

bození svědomí ze sevření jednotlivce“sek[233]Danaher je chápáno jako možná cesta z existenciální krize, spojení typu „duchovní obroda“ jsou u Havla ve spojení s existenciální revolucí velmi častá.

Další paralelu mezi svědomím a nadějí lze nalézt také v pojetí svědomí jako „spící síly“.¹⁰⁸

Ideologie je z uvedených výrazů jediný, který s sebou nese negativní konotace, jeho pojetí je však vyjadřuje koherenci s ostatními výrazy. Naděje a svědomí jsou konceptualizovány jako síla či energie, tedy aktivní princip, ideologie je oproti tomu vnímána jako „kamenění“ či „tuhnutí“, případně je asociována se smrtí.¹⁰⁹

¹⁰⁸DANAHER, D. S., cit. d. (pozn. č. 20), s. 237.

¹⁰⁹DANAHER, D. S.: Ideology as Metaphor, Narrative, and Performance in the Writings of Václav Havel, in Slovo a smysl, 2015, s. 7.

6. Závěr

David Danaher označuje za stěžejní téma celé Havlovy tvorby krizi identity moderního člověka. Na základě provedených analýz některých pojmů lze učinit závěr, že tato krize identity úzce souvisí se ztrátou vztahu k transcendenci (ta je chápána horizontálně i vertikálně – jako vztah k druhému i jako vztah k bytí, které člověka přesahuje). Tato ztráta je vnímána jako důsledek moderního způsobu života, kterému vládne věda, racionalita a technika. Podle Havla právě „objektivizující věda zabila přirozený svět a Boha“.¹¹⁰ Havel vidí cestu z této krize v tzv. *existenciální revoluci*, která znamená obnovu duchovnosti, je skeptický vůči vnějškovým, instrumentálním řešením. Toto myšlenkové pozadí se projevuje v jeho novém rámování pojmů, které obvykle směřuje od konkrétního k obecnému, od privátního k sebepřesahujícímu, od předmětnosti k bytí. Naděje do tohoto rámce velmi dobře zapadá. Jejím vlastním zdrojem nejsou v Havlově pojetí nahodilé okolnosti, ale právě transcendence (či absolutní horizont, bytí. . .). Je pojata aktivně jako energie či jako proces, jejím opakem je lhostejnost, tedy pasivita. Zároveň není chápána jako pouhý individuální fenomén, je zdůrazňována potřeba sdílené naděje (národa, Evropy, lidstva), která funguje jako tmel.

Havlovo pojetí naděje bylo zkoumáno mimo jiné za účelem zjištění, zda se jedná v rámci jeho myšlení o klíčové slovo (resp. pojem). Danaher podává následující charakteristiku Havlových klíčových slov: „Fungují jako pojmový leitmotiv, vlákno vinoucí se skrze strukturu jeho myšlení. Jedná se o motivy, které se opakovaně vyskytují v textech napříč žánry a slouží jako milníky, okolo kterých se koncentrují a utvářejí širší významové celky.“¹¹¹ Aplikujeme-li pojetí kategorie jako centra-periferie na oblast klíčových slov, naděje by pravděpodobně nestála v jejím centru. Vzhledem k její frekventovanosti a provázanosti s jinými pojmy, z nichž některé jsou u Havla nepochybně ve středu pozornosti (např. transcendence), její zařazení mezi Havlova klíčová se jeví jako oprávněné.

¹¹⁰TUCKER, A., cit. d. (pozn. č. 91), s. 163.

¹¹¹DANAHER, D. S., cit. d. (pozn. č. 20), s. 216.

Prameny

HAVEL, V.: Předmluva, in Balabán, M. (ed.), *Víra (u) Václava Havla: noetický sestřih Havlových Dopisů Olze*, Praha, OIKOYMENH 2009, 58 stran, Druhé, opravené vydání.

HAVEL, V.: Odpovědnost jako osud, [online], 1983, Dostupné na: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157389 – cit. 1. 7. 2016.

HAVEL, V.: Politika a svědomí, [online], 1984, Dostupné na: https://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157026 – cit. 27. 7. 2016.

HAVEL, V.: Setkání s Gorbačovem, [online], 1987, Dostupné na: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157069 – cit. 24. 7. 2016.

HAVEL, V.: O Asanaci, [online], 1988, Dostupné na: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157079 – cit. 29. 6. 2016.

HAVEL, V.: Slovo o slovu, [online], 1989, Dostupné na: https://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157102 – cit. 23. 7. 2016.

HAVEL, V.: *Dopisy Olze: červen 1979 – září 1982*, Brno, Atlantis 1990, 395 stran.

HAVEL, V.: Projev prezidenta ČSFR Václava Havla na slavnostním zahájení Salcburského hudebního festivalu, [online], 1990, Dostupné na: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157138 – cit. 29. 6. 2016.

HAVEL, V.: Letní přemítání, [online], 1991, Dostupné na: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/download_binary.php?id=1359 – cit. 28. 6. 2016.

HAVEL, V.: Novoroční projev prezidenta ČSFR Václava Havla, [online], 1991, Dostupné na: [⟨URL: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157150⟩](http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157150) – cit. 13. 7. 2016.

HAVEL, V.: Projev Václava Havla ve francouzské Akademii humanitních a politických věd, [online], 1992, Dostupné na: [⟨URL: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157186⟩](http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157186) – cit. 4. 7. 2016.

HAVEL, V.: Projev prezidenta republiky Václava Havla ke studentům, [online], 1994, Dostupné na: [⟨URL: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157231⟩](http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157231) – cit. 2. 7. 2016.

HAVEL, V.: Novoroční projev prezidenta republiky Václava Havla, [online], 1995, Dostupné na: [⟨URL: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157233⟩](http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157233) – cit. 2. 7. 2016.

HAVEL, V.: Projev prezidenta republiky Václava Havla při převzetí čestného doktorátu Harvardské univerzity, [online], 1995, Dostupné na: [⟨URL: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157244⟩](http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157244) – cit. 25. 7. 2016.

HAVEL, V.: Projev prezidenta republiky Václava Havla při zahájení konference „Budoucnost naděje“, [online], 1995, Dostupné na: [⟨URL: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157252⟩](http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157252) – cit. 12. 6. 2016.

HAVEL, V.: Novoroční pozdrav prezidenta republiky Václava Havla, [online], 1997, Dostupné na: [⟨URL: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157267⟩](http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157267) – cit. 13. 7. 2016.

HAVEL, V.: Projev prezidenta republiky Václava Havla k oběma komorám Parlamentu České republiky, [online], 1997, Dostupné na: [⟨URL: https://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157278⟩](https://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157278) – cit. 27. 7. 2016.

HAVEL, V.: Projev prezidenta republiky Václava Havla na 2. summitu Rady Evropy, [online], 1997, Dostupné na: [〈URL: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157901〉](http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157901) – cit. 2. 7. 2016.

HAVEL, V.: Proslov prezidenta republiky Václava Havla ke jmenování nových ministrů, [online], 1997, Dostupné na: [〈URL: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157276〉](http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157276) – cit. 2. 7. 2016.

HAVEL, V.: Projev prezidenta republiky Václava Havla na slavnostním zahájení konference Forum 2000, [online], 1998, Dostupné na: [〈URL: http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157830〉](http://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157830) – cit. 1. 7. 2016.

HAVEL, V.: Prosím stručně, [online], 2006, Dostupné na: [〈URL: https://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157362〉](https://archive.vaclavhavel-library.org/Functions/show_html.php?id=157362) – cit. 29. 7. 2016.

Odborná literatura

Příruční slovník jazyka českého, [online], Ústav pro jazyk český, v. v. i., 2007–2008, Dostupné na: [URL: http://psjc.ujc.cas.cz/](http://psjc.ujc.cas.cz/) – cit. 20. 7. 2016.

Slovník spisovného jazyka českého, [online], Ústav pro jazyk český, v. v. i., 2011, Dostupné na: [URL: http://ssjc.ujc.cas.cz/](http://ssjc.ujc.cas.cz/) – cit. 20. 7. 2016.

Staročeský slovník: Vokabulář webový, [online], Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Dostupné na: [URL: http://vokabular.ujc.cas.cz/](http://vokabular.ujc.cas.cz/) – cit. 20. 7. 2016.

BALABÁN, M.: *Víra (u) Václava Havla: noetický sestřih Havlových Dopisů Olze*, Praha, OIKOYMENH 2009, 58 stran, Druhé, opravené vydání.

BARTMIŃSKI, J.: *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*, Praha, Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum 2016, 168 stran.

ČERMÁK, F. A. K.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 3, Výrazy slovesné*, Praha, Leda 2009, 1247 stran.

ČERMÁK, FRANTIŠEK, J. H. A. J. M.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 4, Výrazy větné*, Praha, Leda 2009, 1267 stran.

ČERMÁK, FRANTIŠEK, J. H. A. J. M.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 2, Výrazy neslovesné*, Praha, Leda 2009, 547 stran.

CIESLAR, J.: Začátky Václava Havla, in Špirit M. (ed.), *Čtení o Václavu Havlovi: autor ve světle literární kritiky*, Praha, Institut pro studium literatury 2013, s. 128–133.

DANAHER, D. S.: Framing Václav Havel, in *Slovo a smysl*, 2007, s. 25–47.

DANAHER, D. S.: Ideology as Metaphor, Narrative, and Performance in the Writings of Václav Havel, in *Slovo a smysl*, 2015, s. 115–127.

DANAHER, D. S.: *Číst Václava Havla*, přel. S. Segi, Praha, Argo 2016, 285 stran.

FILIPEC, J. A. K.: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*, Praha, Academia 2005, 647 stran, 4. vydání.

GLAZ, A., DANAHER, D. a LOZOWSKI, P.: *The Linguistic Worldview: Ethnolinguistics, Cognition, and Culture*, Volume 1, Londýn, Versita 2013, 492 stran.

HALLER, J.: *Český slovník věcný a synonymický III*, Praha, Státní pedagog. nakl. 1977, 709 stran.

HAVEL, I. M. A. K.: *Dopisy od Olgy*, Praha, Knihovna Václava Havla, o.p.s. 2010, 510 stran, Vydání druhé, upravené a doplněné.

HAVEL, V.: *Dopisy Olze: červen 1979 – září 1982*, Brno, Atlantis 1990, 395 stran.

JUNGSMANN, J.: *Slovník Česko-německý*, Díl 2., K–O. 2. nezm. vyd., Praha, Academia 1990, 1031 stran.

KLÉGR, A.: *Tezaurus jazyka českého: slovník českých slov a frází souznačných, blízkých a příbuzných*, Praha, Nakl. Lidové Noviny 2007, 1189 stran.

LAKOFF, G.: *Ženy, oheň a nebezpečné věci: co kategorie vypovídají o naší mysli*, přel. D. Lukeš, Praha, Triáda 2006, 655 stran.

LAKOFF, G. A. M. J.: *Metafory, kterými žijeme*, přel. M. Čejka, Brno, Host 2014, 284 stran, 2. vydání.

MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha, Československé akademie věd 1957, 627 stran.

NEBESKÁ, I. A. K.: *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*, Praha, Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum 2005, 343 stran, Učební texty Univerzity Karlovy v Praze.

PALOUŠ, R.: *Filozofování s Havlem*, in Freimanová A. a kol. (eds.), *Milý Václave. . . . Tvůj: přemýšlení o Václavu Havlovi*, Praha, Divadelní ústav 1997, s. 162–189.

PUTNA, M. C.: *Spiritualita Václava Havla: české a americké kontexty*, Praha, Knihovna Václava Havla, o.p.s. 2009, 84 stran.

PUTNA, M. C.: *Václav Havel: duchovní portrét v rámu české kultury 20. století*, Praha, Knihovna Václava Havla, o.p.s. 2011, 383 stran.

TUCKER, A.: *Fenomenologie a Politika Od J. Patocky K V. Havlovi*, přel. K. Cabalková, Olomouc, Votobia 1997, 245 stran, Velká rada.

VASÍČEK, Z.: Variabilní projekce Václava Havla, in Špirit M. (ed.), *Čtení o Václavu Havlovi: autor ve světle literární kritiky*, Praha, Institut pro studium literatury 2013, s. 134–140.

VAŇKOVÁ, I.: Inspirace z Lublinu, in Saicová Římalová L. (ed.), *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II.*, Praha, Univerzita Karlova v Praze – Filozofická fakulta 2007, s. 13–26.

VAŇKOVÁ, I.: *Nádoba plná řeči: (člověk, řeč a přirozený svět)*, Praha, Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum 2007, 312 stran, Učební texty Univerzity Karlovy v Praze.

VAŇKOVÁ, I.: Bud'te v pohodě! (Pohoda jako české klíčové slovo), in Vaňková, I. a Pacovská J. (eds.), *Obraz člověka v jazyce*, Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a literární vědy 2010, s. 31–63.

VLADISLAV, J.: Z poznámek pro čtenáře Havlových esejí, [online], 1986, Dostupné na: <https://archive.vaclavhavel-library.org/viewArchive.php?q=z+pozn%C3%A1mek+%C4%8Dten%C3%A1%C5%99e&itemDetail=4301> – cit. 17. 7. 2016.

ŽANTOVSKÝ, M.: *Havel*, Praha, Argo 2014, 564 stran.

WIERZBICKA, A.: *Understanding cultures through their key words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*, New York, Oxford University Press 1997, 328 stran.